

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Eylül/September 2019, s.2: 279-321

**Katharlar: Balkan Kökenli, Avrupa Ortaçağında Katoliklerce Yakılarak Öldürülen
Heretik Hıristiyan Dinî Hareket Üzerine Bir İnceleme**

Cathars: An Analysis on the Heretic Christian Religious Movement of Balkan
Origin Killed By Burning in the Middle Age of Europe by Catholics

Halim IŞIK

Dr. Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı
Assist. Prof., Edirne Trakya, Faculty of Theology,
Department of History of Religion
Edirne / TURKEY
ha99-isik@hotmail.com
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5938-2563

DOI: 10.5281/zenodo.3463913

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 18 Ağustos / August 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 28 Eylül / September 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Eylül / September 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: IŞIK, H. (2019). Katharlar: Balkan Kökenli, Avrupa Ortaçağında Katoliklerce Yakılarak Öldürülen Heretik Hıristiyan Dinî Hareket Üzerine Bir İnceleme. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (Eylül 2019): 279-321.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Ülkemizde çok tanınmayan, Hıristiyan Ortaçağ'ının Düalist-Gnostik bir tarikâtı Kathar cemaati olan dinî hareketler arasında en dikkat çekici özelliklere sahip olanıdır. Bu özellikleriyle Katolik Kilise tarafından heretik ilân edilen Katharlar, Tanrı algısı, vaftiz, İsa Mesih, Meryem, aslı günah, Kutsal Kitap gibi temel dogma ve pratiklerde uzlaşmaz duruşu ile Kilise'nin husûmetine hedefi olmuş, o döneme dek tarihin şahit olduğu en büyük katliamlara maruz kalmıştır. Papalık ve Engizisyon mahkemelerinin, liderlerinden taraftar kitlelerine kadar yürüttüğü saldırılar sonucu binlerce bağlısını kurban vermiş olan Katharlar, Albigeois özel ismiyle anılan bir Haçlı seferinin cinayetleriyle tarihe en mazlum toplumlardan biri olarak geçmiş, haklarında "yakılarak öldürülme" cezası uğradıkları zulmün yüzünü gösteren bir tanım olmuştur.

Avrupa'da Bosna, İtalya, Sırbistan, Dalmaçya, Hırvatistan ve Fransa'nın özellikle Languedoc bölgesinde yerleşik hayat yaşayan Katharlar Ortaçağ uzmanlarına yoğun miktarda belge, kale, şato ve âyin pratikleri sunmuş; teolojik olarak Eski ve Yeni Ahid'de Düalizme işaret eden ifadeler üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu bağlamda bıraktıkları kültür miraslarında abdest ritüelinin icra edildiği çeşmeler, vaftizi tümüyle reddeden, yerine cemaate aidiyetini sembolize eden, isminin anlamıyla bütünleşen *mutlak arınmışlık* gerçeği (*consolamentum*) âyini ile hayatın içinde keşişliği teklif eden bir hareket olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Katharlar, Katolik, düalist, gnostik, heretik.

Abstract

Cathars, a Christian dualist-gnostic order of the Middle Ages, is not known well in our country and has some certain striking features among the religious movement in this cultural area. The Cathars were denounced as heretics due to the mentioned features, and attracted the antagonism of the Church severely by their irreconcilable stances in basic dogmas and practices including the perception of God, baptism, Jesus Christ, Holy Virgin, the primordial sin, the Sacred Scripture. Thus, they witnessed the greatest massacres in a manner unprecedentedly throughout the history. As a result of the attacks of the Papacy and the Inquisition against their leaders as well as their proponents, thousands of their followers were sacrificed. Moreover, the Cathars put their stamp on history as one of the most oppressed societies within the histo-

ry in consequence of the carnages carried out by a certain Crusade called Albigeois, and they were exterminated by burning at the stake, which indicates the extent of the oppression they witnessed.

The Cathars, who settled in Bosnia, Italy, Serbia, Dalmatia, Croatia and especially in Languedoc province of France, provided the experts on the Middle Ages a great deal of documents, fortresses, castles and rituals. As to theology, they focused on the expressions within the New Testament and the Old Testament those refer to Dualism. In this context, it became a movement which offers a kind of ascetism through the *consolamentum* ritual, the reality of *the absolute purification* rejecting baptism totally and replacing it by the membership to the community as well as the fountains through which the ablution ritual is performed in their cultural heritage.

Keywords: Cathars, Catholic, Dualist, Gnostic, heretic.

Giriş

Tanrı'yı ve kurumlarını değerlendirip şekillendiren özümseme ve algılar düşünce tarihi boyunca bütün dinlerin ve dinî hareketlerin aksiyon alanlarında vuku bulmuş, sonucunda adı geçenlerin aldığı biçim bazen resmî/hâkim dinlerle uyum sergilemiş, dolayısıyla kabul görmüş bir mezhep, kimi zaman Hıristiyanlık kimliğinde Düalist-Gnostik özdeşmesinden yansıyan hal ile heretik/sapkın görülmüş, nihayet karakterinin esası barış/kurtuluşun tesisi olan dinler, mensupları üzerinden bu hedefe değil, polemik ve çatışma alanlarına tanık olmuşlardır. Sonuçta birbiriyle mücadele eden hattâ savaşan tarihin öznesi olmuşlar, burada örneğini göreceğimiz gibi, bağlularınca kendi dindaşlarına yönelik organize ettiği Haçlı seferleriyle binlerle ifade edilen katliam sonuçlarının hedefi olmuştur.

Anılan temanın bir tarih yansıması olarak dünya popülasyonunun ilk sırasındaki dini olan Hıristiyanlık, 1054 tarihine kadar sadece Katolik/Kilise/Papalık üzerinden yerkürenin tüm Hıristiyanlarına hükmederken buradan itibaren aynı dinin havzası bu kez Ortodoks adıyla bir başka Kilise'ye şahit olmuş, uzanan tarihinin evrelerinde kendisine muhâlif hiç bir türden mezhep, dinî hareket, tarikat, cemaat ve gruplara hayat hakkı tanımamıştır.

Hıristiyan dünyasının makalemize tema teşkil eden Düalist-gnostik bir cemaati olan Katharlar bu bağlamda kimliğini, öğretisinden aldığı, felsefe tarihinin bir düşünce sistemi olan Düalizmi doktrin kaynağı edinmiş, kısa sürede Balkan kökenli, Katolik Kilisesi'nin heretik saydığı kategoride yer almış, bu tarihin en önemli, ilginç, modern ve kadim dönemlerin mazlum toplumlarına bir alegori ile özdeş hale gelmiş hareketidir.

Gnostisizm, felsefi bir düşünce sistematiği olarak Hıristiyanlık tarihinde ağırlıklı Katolik Kilise tarafından yaygınlık kazanmasında teolojik ve politik bir tehlike görülen doktrin kabul edilmiştir. Bu tehlike İsa Mesih'in havâripleri ve inananlarının azalıp Hıristiyan cemaatlerinin çoğalması, Helenistik ve Gnostik etkilerin artmasıyla İsa'nın sözlerinin yazıya aktarılma zarureti oluşturmakta faktörlerin başında gelmektedir.(Tanyu, 1988, s. 502)

Terim Ortaçağ'ın ilk asırlarında ortaya çıkmış, dogmalardan çok *gnosis*'e vurgu yapan, ilk Kilise babaları tarafından sapkın ilân edilmiş çeşitli dinî topluluklara verilen adı işaret etmektedir. Nag Hammâdi (نجعما دي; **Naje H-mady**)¹ külliyyatının bulunuşuna kadar bu düşüncenin okullarının liderlerine ve teorik-pratik düşüncelerine dair bilgi Katolik Kilise babaları ve ruhbanlarının aralıksız süren antipropagandaları üzerinden şekil kazanmıştır.

Doğrudan ve kişinin duygu ve sezgilerine dayanışahsî düşüncenin filozofik ifadesi olan Gnostisizm'in pratik bir örnekle anlatımında kendisi de Gnostik kabul edilen ünlü psikolog Karl Jung'un 1959 yılında BBC televizyonuna verdiği mülâkatta "Tanrı'ya inanıp inanmadığı" sorusuna verdiği cevap tatmin edici olabilir:

"Tanrı'ya inandığımı söyleyemem fakat onu tanıyorum."

Gnostik düşüncenin ilk dönem mümessilleri olduğu kabul edilen Valentinus ve Marcion kendilerini kesinlikle Gnostik ifadesiyle değil, 'Hıristiyan' olarak adlandırmışlardır. Buna karşılık Katolik Kilise mensubu ruhbanlar ve

¹ Yukarı Mısır bölgesinde Asyut şehrinin güneyinde ve Nil nehri kıyısında yer alan bir kasabanın ismidir. XX. asrın ilk yarısına kadar bilimsel çalışmalar açısından fazla bir önem arzetmeyen Nag Hammâdi, asrın ikinci yansından itibaren başta dinler tarihçileri olmak üzere pek çok değişik alandaki bilim insanının çalışmalarında kullandıkları bir terim olmuştur. Nag Hammâdi bu şöhretini 1945'te yörede tesadüfen bulunan ve kültür dünyasında geniş yankılar uyandıran özellikle Gnostik kültür/kült üzerine oluşmuş yazılı külliyyattır. Geniş bilgi için bkz., (Gündüz, 1993, s. 93).

bağlıları Gnostikler için 'hérétique; sapkın(lar)' ifadesini kullanmıştır. Burada asıl problembünyenin çeşitliliğindenokulun birbirinden farklı çok sayıda topluluğu içine alması ve gruplar adına ortak belli bir inanç yapısından söz etmenin mümkün olmamasından kaynaklanmaktadır. 1966 yılında İtalya'nın Messina şehrinde yapılan bir konferansın sonuç bildirisinde Gnostisizm, erken Ortaçağ'da ortaya çıkan dinî-felsefî bir düşünce sistemi, *gnosis* ise kişinin/topluluğun ulaştığı bilgelik seviyesi olarak tarif edilmektedir (Martin & Babaoğlu, 2010, ss. 15-16).

Katolik Kilisesi'nin Hıristiyanlığın heretik/sapkın gruplarına sergilediği negatif tavrın, kaynağını Yeni Ahid'den alan bir dayanağı olduğu algısı teolojik bir unsur olarak hissedilmekte, Pavlus'un şu sözlerle Galatyalı Hıristiyan cemaatine yazdığı mektubuna dikkat çekilmektedir:

"Mesih, Babamız Tanrı'nın isteğine uyarak, bizi şimdiki kötü çağdan kurtarmak için günahlarımıza karşılık kendini feda etti. Tanrı'ya sonsuzlara dek yücelik olsun!Âmin. Sizi Mesih'in lütfuyla çağıranı bırakıp değişik bir müjdeye böylesine çarçabuk dönmenize şaşıyorum. Aslında başka bir müjde yoktur. Ancak aklınızı karıştırıp Mesih'in müjdesini çarpıtmak isteyen kimse-ler vardır. İster biz ya da gökten bir melek, size bildirdiğimize ters düşen bir müjde bildirirse, lânet olsun ona! Daha önce söylediğimizi şimdi yine söylüyorum, bir kimse size, kabul ettiğinize ters düşen bir müjde bildirirse, ona lânet olsun! Şimdi ben insanların onayını mı, Tanrı'nın onayını mı arıyorum? Yoksa insanları mı hoşnut etmeye çalışıyorum? Eğer hâlâ insanları hoşnut etmek isteseydim, Mesih'in kulu olmazdım." (Galatyalılara Mektup 1/4-10).

Batı dünyasında Katharlar adıyla tanınan düalist-gnostik, dolayısıyla Katolik Kilisesi tarafından heretik/sapkın ilân edilen bir Hıristiyan cemaat/topluluk/tarikat ülkemizin neredeyse ilgili çevrelerinde dahi adı pek az duyulmuş, tarihin tanık olduğu en mazlum cemaatlerinden, Ortaçağ döneminde yaşamış ilginç bir kimlik taşımaktadır. Pek tabiidir ki ülkemizde adının son yıllardan itibaren duyulduğu, Batı dünyasında geniş bir bibliyografya oluşmuş bu topluluk ile ilgili yapılan çalışmalar üzerine bilgilenme denemesi yapmak gerekli ve isabetli olacaktır.

Fransız *médiéviste*²Maria Pilar Jiménez Sanchez,Dinler Tarihi'ne mal olmuş heretik ve gizemli tarikat/hareketler arasında sadece doktrini ve kimlik anlamları üzerinden bir yargı adına değil bir fenomen olarak sergiledikleri ultra ifrâd görüntülerinden dolayı muhâliflerinin çok sayıdaki yoğunluğugibi ilginç bir çizgide tarih yapmış ve yazmış, bilinen en önemli topluluklardan birinin, doktrinleri ve tarihlerinde Balkan kökenli Bogomillerile benzerlik taşıyan Katharlar olduğunu söyler.

1990'lı yıllara kadar Katharlar problemi üzerine eğilen yazarların çoğunluğu çalışmalarını geleneğin genel teâmülü gibi Ortaçağ ruhbanlığına uzanmak suretiyle yapmıştır. Bu tarihyazıcılığı anlayışının Katolik yanı, problemi çözerken Ortaçağ kaynaklarının ve uzmanlarının yazı ve belgelerini değil Kilise yazarlarının eserlerini tercih etmekte hattâ diyalektik mücadele ve devamında özellikle 1231'de Engizisyon mahkemelerinin kurulmasından itibaren heretik grup ve inançları yargılarken de aynı metodu kullanmaktadır. Bu heretikler arasında XII. asrın ortalarından itibaren bilhassa Katharları bu kaynaklarla değerlendiriyor, Katolik Kilise'ye ve bütün bir Ortaçağ toplumlarına göre farklı bu grupların en kötülerini olduğunu vurguluyordu. Kilise bu mecradaki tahlilini Düalizmi (Yeni Maniheizm) suçlayarak yapıyor, Hıristiyanlığın görünür olduğu ilk asırlarla birlikte meydan okunması ve imha edilmesi gereken tehlikenin en önceliklisi olarak görüyordu (Jiménez Sanchez, 2018, s. 121).

IV ve V. asrın ünlü Kilise babalarından Saint Augustin'in Maniheistlere karşı yazdığı eserleri Ortaçağ ruhbanlığı için başlıca referans kaynağı alınmaktadır. Köln yakınlarında bir kasaba olan Schönau'da manastır rahibi olan ünlü Eckbert'in *Sermones contra catharos* (*Katharlara Karşı Vaazlar*; 1165) adlı eseri bu gerçeği ayrıca teyid etmektedir.

Keşiş Eckbert de Schönautarafından Bizans İmparatorluğunun sınırları içindeki Düalistler, Augustin'in eserleri ışığında haksız bir yargı ile suçlanmakta ve mahkûm edilmektedir. XII ve XIII. asrın Hıristiyan Ortaçağ'ında

² Fransızca'da *Moyen Âge* terimi ile karşılanan Ortaçağ kavramı kronolojik bir anlam bütünlüğünü yansıtırken *médiéval* kelimesi Lâtince (*medium aeum*) kökeni ile ilkinden farklı olarak Ortaçağ'a ait olan şey, aksiyon, felsefe, kurum gibi mânâlara gelmektedir. "Ortaçağ uzmanı, Ortaçağbilimci" anlamındaki kelime (*médiéviste*) buradan türetilen bir kullanım değeri ifade etmektedir. (Le Petit Larousse, 2000, s. 639).

buldukları ülkeye göre (Fransa’da *piphles*, *tisserands*, *bougres*³) farklı isimlerle anılan gruplar XIX. yüzyıldan itibaren Katharlar adıyla araştırmalara konu edilmiştir.

Kilise’nin heretik gruplar arasında en tehlikelisi olarak gördüğü Kathar adı ilk kez Fransa’nın Strasbourg şehri pastörlerinden Charles Schmidt (Professeur à la faculté de théologie et au séminaire protestant de Strasbourg, Genève 1849) tarafından *Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeos* (Katharlar veya Albijular Tarikatının Tarihi ve Doktrini) adıyla iki cilt olarak 1849 yılında yayımlanan eseri ile duyulmuştur. Schmidt, eserinde Katharlar’ın Ortaçağ Hıristiyanlığı sürecinde Bogomil vâizlerinin motivasyonundan beslendiğini ve dolayısıyla Balkan kökenli bir Düalist cemaat/tarikat olduğunu ifade etmektedir. Tarikat bu ad ile bilinmesinden itibaren tarih araştırmalarına konu teşkil etmiş, *L’Histoire* dergisinin 1986 tarihli 94. sayısında *La croisade contre les cathares* (Katharlara Karşı Haçlı Seferi) başlığıyla bir makale yayımlanmıştır. Fransız tarihçi Jean-Louis Biget⁴ tarafından XIX. asırdan itibaren inşa

³ Bu üç isim Katharlar’ın buldukları bölge, şehir ve dinî liderlerinin adlarına, mesleklerine göre farklı adlarla anılmalarından kaynaklanan örneklerdir. Katharlar’dan bazıları iplik, yumak, dokumacılık imalât ve ticareti yaptıkları için Fransa’da *tisserands*, *texturants* adlarıyla anılmışlardır. Yine XII ve XIII. asırlarda Fransa’nın Flandre bölgesinde Katharlar’a *piphles*/*piphiles* denilirdi. [C’est aller à rebours (kumaşın ters yüzü, karşıt, aykırı olmak, tersine gitmek anlamı taşımaktadır. *Piphiles* kelimesi muhtemelen Almanca Pöbel kelimesinden türetilmiştir. (Schmidt, 1849, s. 281). İtalya’da Bologne şehrinden Bagnolenses/Bajolenses isimleriyle de bilinirler. Buna göre Avrupa ve Balkanlar’da XV. asra kadar yaşamış olan Kathar cemaati Almanya’da Ketzer, Arnavutluk’ ta Albanenses, Bulgaristan’da Bulgari/Bugri/Bougres adlarıyla tanınmış, bu asırdan itibaren çoğu Katolik mezhebine geçerken Bosna, Arnavutluk, Macaristan, Yunanistan ve Bulgaristan gibi Balkan ülkelerinde yaşayanlar Türklerin fetihlerinden sonra Müslüman olmuşlardır. (Bayrakdar, 2016, s. 337).

⁴ *Hérésie et inquisition dans le midi de la France* (Fransa Midi Bölgesinde Heretikler ve Engizisyon) adlı, alanın şaheserlerinden birinin yazarı olan Jean-Louis Biget (Fransız médiéviste tarihçi, d. 1937) bir makalesinde XII. asırdan Fransa’nın Languedoc bölgesinde çok etkili olan Katharlar’ın doğal olarak ülkenin tarihine de çok derinden tesir ettiğini yazmakta; 1233 yılından itibaren Engizisyon mahkemelerinin zulmünün tarikata tarihî bir sempatiyi doğurduğunu, anılanları özgürlüğün ve direncin kahramanları haline getirdiğini de ilâve eder. Biget’e göre Katharlar buna rağmen insanlık tarafından şu iki sebepten dolayı tam anlamıyla kavranılamamıştır: Katharlar üzerine yazılmış eserler tamamen hasımları tarafından kaleme alınmıştır. Erken dönemlerde yazılan bu eserler Alain de Lille (1190-1195), Durand de Losque (1220) örnekli yazarların kaleminden çıkan polemik (reddiye) türü ve taraflı kaynaklardır. Bunun yanında ilerleyen sürede Katolik Kilisesi, Katharları saltanat ve kudretine zararlı algıladığından heretik ilan etmiş, böylece tarikat mensuplarına karşı oluşan nefretin dozunun artması ve anılanların şeytânî (diabolique), anarşist ve Nihilist kabul edilmesi, tarikata olan muhâlefeti ölümcül hale getirmiştir (Biget, 2018, s. 1). Biget’in burada bahsini ettiğimiz eseri üzerine kalem alınmış bir başka kaynak için bkz: (Challet, 2007 URL: <http://journals.openedition.org/crm/3082>).

edilmeye başlanan rivayet literatürü üzerinden özellikle güney Fransa'da heyecanlı ataklarla bir makale kaleme alınmış ve Katharlar yaygın görüşle tarihi ve doktrini ile neo-düalist Kilise olarak sunulmuştur (Jiménez Sanchez, 2004, s. 21).

Hıristiyan Tarihinde Gnostisizmin Öncüleri

Yeni Ahid'de üstü örtülü üslupla yazdıkları ile Gnostik düşünceye eğilimli dinî hareketlere ilham vermiş, dolayısıyla ilk Hıristiyan Gnostikler'den kabul edilebilecek olan Pavlus, aynı zamanda anılanların bakış açılarını da yansıtmıştır. Gnostik düşünceyi platonik bir tema ile izah eden Pavlus, Platon'un [Devlet, İstanbul, 2006, s.98] "Onlar Tanrı'yı örnek aldılar, ruhun ölümsüzlük prensibini alınca ruhun çevresinde sonradan ölümlü bir beden meydana getirdiler. Bunu taşıması için bütün bedeni verdiler, bu bedene ayrıca başka bir ruh, kendisinde ultra tutkular taşıyan ölümlü bir ruh daha oluşturdular" sözleriyle ifade ettiği üzere Balkan Düalist hareketlerine tarihî bir arkaik plan inşa etmektedir. Bu sözleriyle Pavlus'un görüntüsü Hıristiyan tarihinde gnostik gerçek Tanrı ve yaratıcı tanrı anlamındaki Düalist felsefeyi benimsemiş ve akımın öncülerinden olduğu sonucunu oluşturmuştur.

Roma'da Katolik doktrine aykırı öğretilerini yaymaya çalışan Marcion, Cerdoadlı Suriyeli bir gnostik Hıristiyan'ın itikad yorumlarını benimsemiş, fikirlerini etrafındakilere vaaz etmenin yanında, İsa'nın mesajı karşısında Eski Ahid'in durumunun tartışılacağı bir meclis teklifinde bulununca talebi reddedilmiş, görüşleri Hıristiyan dogmalarına aykırı bulunduğundan bağışladığı parası dakendisine iade edilmek suretiyle Roma Kilisesi'nce takriben 144 yılında aforoz edilmiştir. Marcion bir süre Kilise çevresinden kendisine destek aramış ve Tertullian'a göre pişman olduğunu bildirip Kilise'yle uzlaşmaya çalışmışsa da beklediği karşılığı bulamamış ve taraftar kitlesini genişletmek için Roma'yı terketmiştir. Kilise babalarından Irenaeus onu "şeytanın ağzıyla konuşan kişi", Justin "şeytanlar tarafından öne sürülen bir sapkın" olarak nitelmiş, Tertullian ise onun hakkında "Pontus bölgesinde hiçbir şey Marcion'un orada doğmuş olmasından daha üzücü değildir" ifadesini kullanmıştır. Hıristiyanlık tarihinin en önemli gnostik-heretik hareketlerinden biri olan ve V. yüzyılın ortalarına kadar Roma İmparatorluğu sınırları içinde yaygınlık kazanan Merküniyye mezhebinin zamanla Maniheizm'in içinde eridiği tah-

min edilmektedir. Marcion'dan daha açık bir Gnostik Düalizmi ve zühd hayatını savunan Mani'nin doktrininin Merkûnîler tarafından kendilerine yakın görülmüş olması muhtemeldir. Öte yandan Marcion'un bazı öğretileriyle Mani'yi etkilediği de bilinmektedir (Şenay, 1999, ss. 207-208).

Marcion'un Gnostik Düalizmi Hıristiyan teolojisine uyarladığı tezi "birbirine zıt iki asıl (nur-zulmet/aydınlık-karanlık) unsura üçüncü bir asılın varlığının da kabul edilmesi" üzerine inşa edilmiştir. Buna görebu *birleştirici aracıdır*. Çünkü birbirine zıt olanlar ancak bir birleştirici vasıtasıyla karışıma uğrarlar. Bu birleştirici, nurun aşağısında ve karanlığın üzerinde olup bunların karışımı ve birleşiminden âlem meydana gelmiştir. Bir diğer görüşe göre karışım zulmete daha yakın olduğundan karanlıkla birleştirici arasında olmuştur. Karanlığın onunla karışması onun sebebiyle iyileşmek ve onun lezzetlerinden yararlanmak amaçlıdır. Nur karışmış olan âleme mesihî bir nur göndermiştir ki o, Allah'ın ruhu ve oğludur. Gönderilme sebebi zulmetlerin ağına düşen ve selim olan aracı birleştiriciye merhamet etmesi ve onu şeytanların ağından kurtarmaktır. Kim bu nura tâbi olur, kadınlara dokunmaz, şehvetlere yönelmezse kurtuluşa erer, kim karşı gelirse kaybeder ve helâk olur. Marcion'un geliştirdiği bu doktrin tanımı Ortaçağ İslâm dünyasının en önemli dinler tarihçisi bir İslâm âlimine [Şehristânî(ö. 548/1153] aittir (eş-Şehristânî, 2015, s. 352).

Bosna ve Hersek'te İslamiyet'in yayılması günümüzde hâlâ tartışılan bir problem olarak durmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce genel olarak kabul gören ve bugün de pek çok Balkan bilimci tarafından paylaşılan görüş, heretik kilise taraftarlarının yani Bogomiller'in Katolik Kilisesi'nin baskısı sonucu ve ahlakî esaslardaki Tanrı'nın tek, İsa'nın salt beşer olduğu gibi görüş benzerliği dolayısıyla kolay bir şekilde kabul ettikleri şeklindedir. Bunlara göre İslamiyet'i seçen yerli Bosna beyleri kendi toprakları üzerindeki imtiyazlarını korumuşlar ve bu konumlarını XIX. yüzyıla kadar sürdürmüşlerdir, timar sistemi ise sadece bir üst yapı olarak kalmıştır. Bu iddianın en hararetli savunucusu Ćiro Truhelka⁵ idi. Ona ve onun takipçilerine göre Bosna baştan

⁵ Ćiro Truhelka, Bosna'da müze müdürü olarak görev yapmış ve bölge kadınlarının süs amaçlı yaptıkları dövme üzerindeki çalışmaları ile ünlüdür. Bunun yanında eserlerinden ikisi "Tetoviranje katolika u Bosni i Hercegovini", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* [Bulletin du Musée provincial de Bosnie-Herzégovine] 1894 ve "Die Tätowir[e]nung bei den Katholiken Bosniens und der Hercegovina", *Wis-*

beri Osmanlı Devleti içinde ayrı bir statüye sahip olmuştur. İki dünya savaşı arasında bazı Yugoslav tarihçiler bu görüşlerin temelsiz olduğunu ispata çalıştılsa da tatminkâr bir çözüm getirememişlerdir (Djurdiev, 1992, ss. 298-299).

Kathar Kelimesi Üzerine Etimolojik Tartışmalar

Herezi tabiri Hıristiyan Kilisesi'nin *ortodoks-sahih* doktrini karşısında duran düşünce veya öğreti, "*heretik*" ise, Ortodoks olmayan bir görüşü benimseyen kişi olarak tanımlanmaktadır. Grekçe kökenli bir terim olup dinî ve felsefî düşünce alanına işaret etmektedir ve Hıristiyanlığın antik Roma dünyasına girişiyle bir Kilise terimi hüviyetini almıştır.

Terim XIII. yüzyılda orta ve batı Avrupa'da önemli bir heretik grup olan Katharları, devamında ortodoks olmayan her türlü doktrin, düşünce ve grupları göstermek için de kullanılmaya başlanmıştır. Kelime "*seçme, seçim, ayırma, seçilmiş kişi veya şey*" gibi anlamlara gelen Grekçe "*hairesis*"den türemiştir ve Katolik Kilise'sine göre *apostolik; havârilere ait* öğretinin karşısındaki görüşleri ifade etmektedir (Albayrak, 2005, s. 104).

Dinler Tarihi açısından bu tanımın içerisine başta Maniheizm olmak üzere Gnostisizm, Bogomilizm ve bunların Batıdaki yansımaları olan Patarenler (İt. Patarino; Milan şehrinde kurulmuş, *cathares d'Italie*; Katharlar'ın İtalya'da oluşan koluna verilen addır), Katharlar (χαθάρως) ve Albigenler (Tr., Albijenler, Albijualar, Albililer, Albijensler) girmektedir. Bogomil-izm/ler Fransa'ya girdikten sonra Katar-izm/ler ve Albigenler şeklinde isimlendirilmişlerdir (Albayrak, 2005, ss. 106, 133).

Katharizm terimi ile ilgili dilbilimcilerin öne sürmüştüğü çeşitli görüşlerin yansıması şu şekilde etimolojik anlam havzaları oluşturmaktadır:

Grekçe *katharsis* kelimesinden *arınma, temizlenme* (Fr. purification).

---

senschaflliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina (Vienne), 1896, künyeleri ile tanınmaktadır. Bunların yanında M. Samić tarafından kaleme alınan *Les voyages de M. Quiclet à Constantinople par terre, enrichis d'annotations par la sieur*, (Tr., M. Quiclet'in İstanbul'a Karadan Yaptığı Seyahatler-Yazarının Zengin Dipnotlarıyla Zenginleştirilmiş Baskı) p. M.L., Paris, p. Promé, 1664, p. 74 adlı Fransızca eser Ć. Truhelka tarafından "Opis Dubrovnika i Bosne iz godine 1658", *Glasnik Zemaljskog muuja u Sarajevu*, XVII, 1905 künyesiyle Boşnakça'ya tercüme edilmiştir (Šamić, 1994, s. 160).

Lâtince *katahrrae* kelimesinden türetilen *irinli yara* anlamının Grekçe’de yaygın metafor olarak kullanılan “kötülüğün kaynağı”.

Yine Lâtince *kedi* anlamına gelen *katta* kelimesinden türediğini iddia edenler olmuş ise de heretikbilimciler bu anlamı bazı heretiklerin kedinin arka edeb mahallini Şeytanı görmek için yaladıkları fikrinden çıktığı iddiasıyla çok anlamsız ve gülünç bulduklarından reddetmektedir.

Kathar terimi özellikle seçkin Kilise âidiyetlerinin geliştirdiği jeopolitik bir algı ile Güney Fransa’da yetişmiş olan gruba, bir kısmının bulunduğu Toulouse şehrine ve kontuna, derebeylere ve diğer elitlere muhalif bir başkaldırı olmasından dolayı öncelikle dinî-doktrinal bir mücadeleye verilen isim olmuştur. Resmî Kilise’nin heretik kabul etmesinin mücadeleye asıl konu teşkil eden düşüncenin Kathar terimine yüklediği itici örneği yukarıda üçüncü görüşte gördüğümüz yaklaşımdır.

Buna karşılık döneminin önemli yazarlarından Eckbert de Schönau⁶ bunları söyleyen Prémontré (Fransa) tarikatı keşişlerinin papalığın muhbirleri olduğunu söyler ve alay eder (Vernet, 1932, s. 1988).

Ortaçağ’da Katharlar

Katharları Maniheist Düalistler (*manès novatiens*) adıyla ilk defa telâffuz eden Théodore bar Khouni⁷ olmuştur. Bunun yanında Ortaçağ Katharları’nın Maniheist kökene ait olup olmadığı kesin değildir. Buna rağmen aralarında Ferdinand Christian Baur’un da, [*Das manchäische Religionssystem nach den Quellen neu untersucht und entwickelt, (Yeniden İncelenmiş ve Geliştirilmiş Kaynaklar Doğrultusunda Maniheist Dinî Sistem)* Tubingen 1928.] bulunduğu modern tarihçilerin ve Ortaçağ’ın hemen tüm

⁶ 1185 yılında Almanya’nın Bonn şehrinde soylu bir ailede doğan, kariyerine Saint Florent manastırında piskoposluk kurulu üyesi olarak başlayan Eckbert görev yaptığı manastırda din eğitimi görmüş, buradan Benedikten tarikatı keşişi olarak mezun olmuştur. Köln piskoposu Rainald tarafından isimlendirilen Katharlar üzerine yüksek retorik yüklü güçlü bir muhalefet geliştirilmiş olarak verdiği “*Sermones adversus pestiferos fædissimosque catharorum qui manichæorum hæresim innovarunt damnatos errores ac hæreses*” adlı, zaman içinde kitaplaştırılan ve günümüze kadar ulaşan (Köln, 1550) konferansı verdi (Heurtebize, 1939, s. 2081).

⁷ Théodore bar Khouni, meslekdaşı ve çağdaşı Lachoum piskoposu adaşı Théodore ile VIII. asrın sonu ve IX. asrın başlarında yaşamış, Kaschkar (Doğu Türkistan’da tarihi bir şehir; Kaşgar) coğrafyasında dünyaya gelmiş, piskopos olduğuna ait hiçbir delilin bulunmadığı bir yazardır (Scher, 1906, ss. 1, 26).

yazarları Katharlar'ın ilk Maniheist kökenden geldikleri konusunda fikir birliğindedirler.

Tarihçilerden bir kısmı Katharlar ile Maniheistler'in aynı kökten geldiğini söylerken bir bölümü (Johann Carl Ludwing Gieseler, *Lehrbuch Der Kirchengeschicht*, Bonn 1840) İtalyan yazarlar Katharlar'ın, Batı Avrupa'da özellikle Germen Maniheistleri kökenli olduğunu ifade etmektedir. Jacques-Bénigne Bossuet adlı yazar *Histoire des variations des Églises protestantes* (Protestan Kiliseleri'nin Değişim Tarihi; Paris 1863) isimli eserinde Maniheistler'in Bulgaristan'dan geldiğini ve Pavlikan Ermenileri tarafından tanıştırıldığını iddia etmektedir. Diğer bir kısım yazar ise Katharlar'ın Manihisit-Gnostik karakterli olduğunu ifade eder. Ignaz von Döllinger (ö. München 1890) aynı görüşü savunurken Fransız yazar Charles Schmidt'in *Histoire et doctrine de la secte des cathares ou albigeois* adlı (Paris 1849) muhteşem eserine göre Katharizm, öncül Düalist tarikatlardan, özellikle Maniheizm'den bağımsız, muhtemelen X. asırdan itibaren dinlerin tarihinde görülen, buradan Dalmaçya, İtalya ve Fransa yoluyla kuzey Avrupa'da Macaristan, Bohemya ve kuzey Almanya'ya kadar ulaşmış bir dinî harekettir (Vernet, 1932, s. 1988).

Fransız Ortaçağbilimcisi Christian Pfister *Études sur le règne de Robert le Pieux* (Robert le Pieux'nün Saltanatı Üzerine Değerlendirmeler) adlı eserinde Charles Schmidt'in de iştirak ettiği bir görüşte şunları ifade etmektedir:

“Katharlar Maniheist kökenlere sahip olmakla birlikte birbiriyle aynı güzergâhta seyr eden tarikatlar değildir.”

Katharlar, bazı arşiv belgelerinde görüldüğü üzere, önceleri heretiklerin ortaya çıktıkları kuzey Fransa'da görünmüş, buradan güney Fransa'ya, devamında İtalya'ya inmişler ve nihayetinde Dalmaçya'da yaygınlık kazanmışlardır.

Görüldüğü üzere Katharlar'ın çıkış yerleri ile bilgiler kısmen karanlık ve tartışmalıdır. Buradan şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Maniheistler ve Katharlar arasında birbirine benzeyen veya farklı grup ve cemaatler söz konusudur. Katharizm'in Maniheizm'den intikal etmiş karmaşık mistisizm, astronomik mitoloji, geniş pagan sembolizmi ve bir kült algısı olmamıştır. Maniheizm'de olduğu gibi anılanın da Düalizm'in derin dogmaları, maddenin kötülükten beslenmesi, teolojik gerekçeler olarak kurgulu İsa Mesih'in ve Eski

Ahid'in reddi, sert ahlakî kurallar, evlenme ve et yeme yasağı gibi tahammülü zor emirler ve özellikle Kilise'nin seçmişlerine ait çok üstün ayrıcalıklı konuları bilinmektedir.

Jean Guiraud *Revue des questions historiques*'deki (*Tarihî Meseleler Dergisi*; Paris, 1904) bir yazısında Katharizm'de sadece İsa Mesih'in dirilmesinin reddi değil, asırlar boyunca kesintisiz süren bir devamlılık, ritüelleri ile ahlakî, teolojik anlayışı ve felsefesinin olduğu sonucuna varılabileceği gerçeğine değinir fakatbilimin bugünkü imkânlarıyla Katharlar'ın orijini meselesinin zorlu bir problem olmadığını vurgular.

Eğer Katharizm'in Maniheizm ile bağlantılarının olduğu kesin değilse Vaudois⁸ ile de irtibatlandırılmaz. Uzun zaman konunun yazarları bu polemik literatürünün genişlemesini kavram kargaşasındankaynaklandığının zannedilmesine bağlamışlardır. Protestan dönemi öncesinden itibaren bu kanaat benimsenmişti. Sonuç olarak denilebilir ki Vaudois ve Katharlar, Protestanları büyük ölçüde destekleyen tarihî bir örnek teşkil etmişler;

⁸ Orijin bilgileri ile ilgili zengin bir literatürün olmadığı Vaudois heretik harekete ait bilgiler, Paris'in 134 km. kuzey-doğusunda bir şehir olan Laon'lu bir ruhbanın (prémontré) *Chronicon universale anonymi Laudunensis*, 1220'lere doğru kaleme alınan *Tractatus de septem donis Spiritus* adlı Fransız Étienne de Bourbon'a (1180-1262), *Anonyme de Passau* ismiyle Flaccius Illyricus'a ait eserlerinden derlenmektedir. Hareketin tarihinde 1176 yılında vuku bulan büyük kıtlık döneminde Lyon'lu [Laon ve Lyon farklı şehirlerdir (HI.)], sonraki yıllara (1368) ait bir elyazmaya göre Pierre Valdès adlı zengin bir tüccarın başından geçen, bir sokak palyaçosundan duydukları Aziz Alex'e ait dokunaklı bir ezgisi bulunmaktadır. Valdès azizin ezgisinin hikâyesini bizzat palyaçonun evinde dinler, ertesi gün bir din âlimine şu soruyu sorar: "Tanrı'ya ulaşmak için en güvenilir ve en emin yol hangisidir?" Din âlimi cevabı, İncil'den "İsa genç adama 'eğer eksiksiz olmak istiyorsan git varını yoğunu sat, parasını yoksullara ver, böylece göklerde hazinen olur. Sonra gel, beni izle' dedi. Genç adam bu sözleri işitince üzüntü içinde oradan uzaklaştı. Çünkü çok malı vardı" (Matta 19/21) ifadeleri ile verir. Tüccar evine döndüğünde hanımına, sahip olduğu her şeyini satma kararı aldığını söyler. Ona geleceğe özgü teminat verip iki kızını bir manastıra kaydettikten sonra tüm varlığını ihtiyaç sahiplerine dağıtır. Kendisi yakınlarından "Tanrı aşkına" deyip sadaka ister. Olağanüstü bu gelişmeler şehirde büyük bir yankı bulur; halktan bir kesim, tüccarın tavrını kınar, bir kesim desteklerken diğer bir kısmı ise Valdès'nin davranışını takdir etmenin ötesinde aynısını uygular. Bir grup insan Valdès'nin etrafında bu havâri fakirlik/davranışını (pauvreté apostolique) ihya adına bir cemiyet oluşturur. İlk adımı havâriilerin yaptığı gibi fakirlik üzerine vaazlar vermekle Valdès'nin bizzat kendisi atar. Bu gelişmeler resmî Kilise otoritelerinden bazı kişilerin rahatsızlığına sebebiyet verir. Fakat Valdès hareketin devamlılığı için taviz vermez, hatta Roma devletinden düzenli şekilde vaaz etmek için izin alır. Bütün bu hadiselerin cereyan ettiği yıllarda Papa III. Alexandre'nin himayesinde toplanan III. Latran Konsili'ne (1179) delege olarak katılan İngiliz rahip Gautier Map, *Liber de nugis curialiurn* adlı hicivli eserinde Voudois hareketine bağlı iki yetkili tarafından tarikatlarının ilkeleri ile ilgili görüşme teklifiyle davet edildiğini anlatır (Cristiani, 1946, ss. 2586-2587).

Hıristiyan tarihinin en ilginç bu iki dinî topluluğu Reform hareketlerine savunma ve teolojik berraklık alanları olarak zengin ve yoğun bir miras bırakmışlardır (Vernet, 1932, s. 1989).

Katharların En Önemli Âyini *Consolamentum*

Kathar cemaati metafizik anlayışı, teolojisi, ahlâk ve hiyerarşik sistemi yanında vaftiz algı ve uygulaması ile Hıristiyanlığın özel fizyonomiye sahip karakteristik bir toplumdur. Tüm din ve tarikatlarda önemli hâkim unsur olan kutsala saygı Katharlar'da yüksek dozlu gizemlerle bağlularının kült gördüğü *Consolamentum* ile yaşatılıyor olsa da üzerine yapılacak çalışmaların bu hareketi tam anlamıyla yansıtabileceğide söylenemez.

Kathar teolojik anlayışı kendisini Yeni Ahid üzerine salt *kurtuluş temelli* (salut fondée) karakterde sunarken vaftizi Kutsal Ruh ve Ateş olarak kabul eder. Tarihte Hıristiyan Gnostik akımın görünmesi, Katolik Kilise'ye alternatif iddialarının uzağında ilk Kilise'nin devamı, havâri ahlâklı mizac ile var olduğu iddiası ile çıkış yapmıştır (Guiraud, 1904, s. 74).

Katharlar'ın Fransa'nın Yukarı Languedoc (Haut-Languedoc) bölgesi di-liyle yazılmış, Garonne, Ariège ve Aude eyaletlerinde konuşulan lisanla kalem alınmış, tarikatı aydınlatıcı, resmî ve otantik eserler olarak tarihe geçmiş kaynaklar vardır. Aynı zamanda tarikata giriş [initiation (initié) Cathare] ritüeli ile ilgili bilgi veren kaynaklar arasında M. Clédat tarafından bir *Yeni Ahid* ilâvesiyle *Bibliothèque de la Faculté des lettres de Lyon* (Lyon Edebiyat Fakültesi Kitaplığı) adlı eserin içinde "*Le Nouveau Testament, traduit au XIIIe siècle en langue provençale, suivi d'un rituel cathare*" (Bir Kathar Ritüeli, devamında *Yeni Ahid'in XIII. Asırda Provensal Diline Tercümesi*; Paris, Leroux, 1888) künyesi ile yayımlanmış ünlü bir eser bulunmaktadır.

Kathar tarikatına giriş ritüelleri her din veya dinî harekette icra edilen, yeni dinin benimsenmesini sembolize eden bir takım merasimler içinde değerlendirilmesi gereken icraatdır. Bu türden bir seromoni ve tören ile Kathar cemaatine dâhil olacak bir inançlı bireyin yeni doktrinle eski zihnindeki tüm önyargılarından arınmış, öteden beri boynundaki, Şeytan tarafından yüklenilmiş bütün esâretten kurtulup Tanrı'nın oğlu olduğuna iman edilmektedir. Bütün bu yeni yüksek kimliğin Kathar cemaatinde *consolamentum* adı verilmiş

ritüel ile elde edildiğine inanılmakta, büyük bir hassasiyetle uygulanmaktadır.

Kelime Fransızca'da da kullanılan 'consoler; teselli etmek, yatıştırmak, avutmak' fiili ve anlamından üretilen "teselli edilen, saf, Mükemmel (Parfait), Kathar" kullanımı ile tarikatın terminolojisinde yer almıştır.

Consolamentum ile yeni Kathar adayı (initié Cathare), cemaatin itikad ve pratiklerine saygı çerçevesinde ait kılınırken olabildiğince özel kıvamıyla uygulanır ve anılan anlamları taşıyan Katolik ve diğer Hıristiyan kiliselerindeki *vaftizin* yerini almış olmaktadır.

Vaftiz Hıristiyanlığın ilk asırlarında yetişkinlere ve sadece bir tehlike halinde olmak üzere icra edilirken günümüzde yeni doğan bebeklere de aynı zamanda Kilise'nin üyesi olduğunun işareti olarak uygulanmaktadır. Bu sakrament ile kişinin doğduğundan itibaren işlemiş olduğu tüm günahlarıyla manevî ölüme ve ebedî cehennem azabına mahkûm eden *aslî günah*'dan (le péché originel) kurtulmuş olduğuna inanılmaktadır. Böylece kişi imanın bütün üst türlerine sahip kılınmış, ölümsüz bir hayata yöneltilmiş, Şeytan topluluğundan arındırılmış ve diğer ruhlarla birlikte Tanrı'nın çocuklarından birisi haline gelmiştir (Guiraud, 1904, s. 75).

Kathar inancına göre *consolamentum* insana bütün bu özellikleri kazandırmakta, buâyin ile kişi yeni hayatının bütün yörüngelerinde en parlak imana sahip olarak bir arınmayı da yaşamış olmaktadır. Bu pratik (*consolamentum*) yeni bir dine sahip olan kişinin reşid olmasını temin edip aklını hayatının bütününe aktif kılmanın teminatını sağlamıştır. Katolik geçmişi ile mukâyese edilmesi halinde Kilise'nin ebeveyne olduğu kadar dünyaya yeni gelmiş bir bebeğe de ilk günden itibaren sorumluluklar yüklemesinin kaygı verici bir hukuksuzluğun ve anlamsızlığın mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Kathar hayatının yeni pratiklerinde geçmişte kalan vaftiz babası tarafından bebeğin üzerindeki tasarruf alanlarının anlamsızlığı gibi uygulama ve algılar yeni Kathar'ın hayatında yer almayacaktır. Zira Katharlar artık yeni hayatlarında "quod per fidem patrinorum salvantur pueri; çocukların tercih ve inançlarının başka araçlar tarafından yerine getirilmesi" inancını reddediyor ve *consolamentum* almış her *consoléden* (heretik) sadece kendi şahsiyetinin yükünü üstlenmesini istiyorlardı. Zira yeni Kathar dünyaya gelişi ile yeni dine (Katha-

rizm) girişi arasında, özellikle sadece ölüm döşeginde *mükemmel* oluyorsa, çok sayıda hata yapmıştır. Kabul töreni arasında *mükemmel*'liği ancak ölüm döşeginde elde edebilecek iken bunun öncesinde sahiplenmiş olmaktadır. Bununla birlikte *consolamentum*'un yeni doğmuşçasına arınmak adına mutlak yeni pozitif dönem teşkil etmenin yanında vaftizdeki varlığına inanılan tevbe, günah çıkarma, keffâret yoğunlukları imkânını da karşılayan bir zenginlik taşıdığına da inanılmaktadır. Nihayet bu yeni hamle ile heretikler iyi Tanrı ile direkt ilişki kurmuş ve grubun inançlıları peyderpey O'nu daha iyi tanımış ve aracılığın en yüksek boyutuna ulaşmış olduklarına inanıyorlardı.

Bu âyini almış yeni Kathar, İsa Mesih'in havârilere olan sevgisi kıvamında güvenini almış, bu güvence nesilden nesile, aralarında kendisinin de yer aldığı, örnekliği en canlı haliyle yansıtmak adına *mükemmel* araçlarla yoluna devam etme erdemi yanında aynı zamanda Kathar ahlâkını bütün hassasiyeti içinde uygulama alanına dâhil etmiş olmakta, misyonunu bir çeşit canlı örnekli ruhanî formunda görünür kılmakta ve aynı zamanda diğer kardeşleriyle birlikte bir düzen ve yönetimin varlığına işaret eden bir yapının içinde olduğu aksiyonunu da yansıtmaktadır.

Kathar ile Katolik inancında Kutsal Ruhaynı kavramı ifade eden varlık değildir. Katolikler'de Kutsal Ruh, *paraclet* (faraklit), teselli eden ruh, prensip ruhtur ve Kutsal Üçlüğün üçüncü unsurunu ifade etmektedir. İlk iki prensip ile aynı karakter taşımakta ve o da onlar gibi tanrıdır. Konumları birbiriyle aynı mahiyettedir, eşit kişilik taşırlar, sonsuz ve ebedîdirler. Kutsal bir cevherin bölünmeyen birliği içinde farklılık taşırlar.

Kathar Düalist-Gnostiklerine göre ise Tanrı'dan başka semavî ve dünüvî varlıkların hiç biri ilâh değildir, olamaz. Çünkü Baba Tanrı bütün meleklerin ruhlarını kendisine hizmet etmeleri için sadece zâtına has kudreti ile yaratmıştır. Kutsal Ruh makam ve değer olarak Tanrı ve İsa Mesih'den daha aşağı bir mevkinin sahibidir. O Tanrı'nın vaadi ve icraatıyla havârilere gönderilmiştir. Kutsal Ruh büyük ve üst düzey bir vasıf taşır. Katharlar onu ibadet ve duada Tanrı ile birleştirmiş sıklıkta şu duayla anmaktadır:

“Adoremus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum (Baba ve Oğul ve Kutsal Ruha övgüler olsun).”

Gerçekte Kutsal Ruh bütün semâvi varlık ordusunun başıdır, bundan dolayı prensip Ruh olarak adlandırılır. Onun güzelliği sözle anlatılamaz bir kıvam taşır, yücedir ve bundan dolayı diğer meleklerin hepsi bu güzelliği temâşa ederler. Fakat onun her *mükemmel'e* (Parfait) verilene sahip olanla hiçbir ortak noktası yoktur. *Somme contre les hérétiques* (sapkınlara karşı reddiye) türü eserler Katharlar'ın prensip Ruh ile Esprit-Paraclet (teselli eden) arasına bir mesafe koyduklarından söz etmektedir. Gerçekte yaratılmış her semavî varlık iki unsurdan meydana gelmektedir: Ruh ve bir kutsal ruhun korunması altına verilmiş maddî beden. Oysa düşüşten (la chute; Cennet'ten kovulma) önce çok sayıda melek olmasına rağmen sonrasında bir tek Kutsal Ruh kalmıştır. *Consolamentum* sayesinde ise düşmüş ruh (âme déchue), kendisine Tanrı'nın gönderdiği Kutsal Ruh ile onu her türlü kirlilikten arındırmak suretiyle Katolik inancındaki vaftizin fonksiyonundan fazlasını görmektedir (Guiraud, 1904, s. 77).

Kathar inancında *Consolamentum*, düşük melek tarafından oluşturulan tüm günah, isyan, ihânet gibi negatif halleri olumlu kılmaya muktedir, bedenin arınmasını engelleyici bütün kirlilikleri atan ve gökteki asil yerini almasını sağlayan kutsal bir ritüeldir. Bu rahatlama ve arınmışlık hali gerçek meleklerin teselli etmesi, girilen sapkın yolların düzeltilmesi yoluyla sağlanabilir.

Bu ritüelde ellerin Kathar adayının üzerine konulması (imposition des mains)⁹şeklinde Yeni Ahid'de anılan (biblique) bir uygulama söz konusudur. Kutsal Kitap'ta bu gelişme aşağıdaki üç örnekte şu sözlerle anılmaktadır:

“Pavlus ellerini onların üzerine koyunca Kutsal Ruh üzerlerine indi ve bilmedikleri dillerle konuşup peygamberlik etmeye başladılar. Yaklaşık on iki kişiydiler” (Elçilerin İşleri 19/6).

“Ölü işlerden tevbe etmenin ve Tanrı'ya inanmanın temelini, vaftizler, *elle kutsama* (Grekçe, “el koyma”) ölülerin dirilişi ve sonsuz yargıyla ilgili öğretinin temelini yeni baştan atmadan Mesih'le ilgili ilk öğretileri aşarak yetkinliğe doğru ilerleyelim.” (İbraniler 6/1-2).

⁹ Ünlü Ortaçağ uzmanı İspanyol Pilar Jiménez-Sanchez'in bir konferansında sunduğu *Consolamentum* üzerine hazırlanmış tebliğinde âyininde, adı geçen rit davranışını tasvir eden bir grafik çizimi için ekler bölümüne bakılabilir.

“Bu söylediklerimi yan tutmadan, kimseyi kayırmadan yerine getirmen için seni Tanrı'nın, Mesih İsa'nın ve seçilmiş meleklerin önünde uyarıyorum. Birinin üzerine *ellerini koymakta* aceleci davranma, başkalarının günahlarına ortak olma. Kendini temiz tut.” (I. Timoteos 5/21-22)

Her dine ya da dinî harekete ait ve dâhil olmanın ilk aksiyonu değişik adlarla (şehâdet, vaftiz vd.) anılan özlü veya karakteristik bir eylem olduğu gibi Kathar hareketinin de bu türden uygulama alanı bulunan, bir öz bilinen âyin/ritüelinin adına *consolamentum* denilmektedir. Katolik Kilisesi'nde vaftiz ile yapılan bu ritüel Katharlar cemaatinde *consolamentum* adıyla uygulanan bir âyinle gerçekleştirilmektedir.

Gnostik Düalist bir tarikat olan Kathar inancında bu ritüel, kaynağını burada örneklerini göreceğimiz üzere Yeni Ahid'den almaktadır:

“İsa Yahudi önderlerinden Nikodim'in bir sorusu üzerine 'Sanadoğrusunu söyleyeyim, bir kimseyeniden doğmadıkça Tanrı'nın Egemenliğine giremez. Nikodim 'Yaşlanmış bir adam nasıl yeniden doğabilir?' diye sordu. İsa şöyle cevap verdi: 'Bir kimse sudan ve Ruh'dan doğmadıkça Tanrı'nın Egemenliğine giremez. Bedenden doğan bedendir. Ruh'dan doğan ruh'dur. Sana 'Yeniden doğmalısın' dediğime şaşma.' (Yuhanna 3/1-7; (Bonnerot, 1983, s. 1)

Katharlar'ın Katolik vaftizin yerine uyguladıkları *consolamentum* ritüeline kaynaklık teşkil ettiğine inandıkları Yuhanna İncili'nde anlatılan bu cümlelerde İsa Mesih 'yeniden doğuş'dan söz ederken Nikodim bunu bir Yahudi'nin ruhî anlamda yeniden doğuşa ihtiyacı olmadığını düşünmüş olabileceğinden 'fizikî bir doğum' olarak anlamışdır (Açıklamalı Kutsal Kitap, 2010, s. 1541; Martin, 2009, ss. 54-57).

En büyük mücadeleyi Katolik Kilise'ye karşı vermek zorunda kalan Kathar Kilisesi vaftizin resmî Kilise'nin anladığı ve uyguladığı pratikden değil yine Yeni Ahid'de Vaftizci Yahya'nın şu ifadelerindeki örnekler üzerinden anlamış ve “eau-feu; su-ateş” zıtlığında uygulamışdır:

“Gerçi ben sizi tevbe için su ile vaftiz ediyorum ama benden sonra gelecek olan benden daha güçlüdür. Ben onun çarıklarını çıkarmaya bile lâayık değilim. O sizi Kutsal Ruh'la ve ateşle vaftiz edecektir.” (Matta 3/11).

“Yahya ise hepsine şöyle cevap verdi: ‘Ben sizi vaftiz ediyorum ama benden daha güçlü olan geliyor. Ben onun çarıklarının bağını çözmeye bile lâyık değilim. O sizi kutsal *suyla ve ateşle* vaftiz edecektir.” (Luka 3/16; Martin, 2009, ss. 13-15).

Burada Yeni Ahid’den verdiğimiz örnekler ve detaylar ışığında anlaşılan şudur ki zaman içinde bu ritüelin üzerine bazı ilâveler yapılmış ve Katharlar’da tarikata giriş eylemindeki hâkim ritüel olan *consolamentum* yeni Katharlara mutlak Mükemmeliği kazandıran inancın tekidini sembolize eder olmuştur.

Practica inquisitionis haereticae pravitatis adlı eserinde Bernard Gui, Katharlar’ın uyguladığı *consolamentum* ritüelinin Katolik Kilisesi’ndeki terim karşılığının vaftiz olduğunu söylemekte ve şu sözü rivayet etmektedir: “Onlar vaftizi sadece sudan ibaret görürler biz ise *consolamentum*’u manevî birlik olarak görür ve uygularız.”

Esasen aynı amaca/hedefe hizmet ettiği görüntüsü verse de ikisi kalite itibarıyla farklı derinlik alanlarındadır. Bugün Kilise’nin yeni doğmuş bebeklere uyguladığı vaftiz âyini ilk dönemlerdeki samimiyeti hâric olmak üzere uzun asırlar boyunca yeni bazı ritüel ve uygulamaların ilâvesiyle bölünmüş ve muhtevasını yitirmiştir (Guiraud, 1904, s. 78).

Kathar tarihi ve inancının en önemli ritüeli olan *consolamentum* merasimi kurtuluşa ermenin yegâne aracıdır, yerine getirilmediği takdirde bir sonraki hayatta maddî dünyaya yeniden mahkûm olunacaktır.

Bu âyin bir kutsama ile başlar.

Dedelerden biri:

Kutsa bizi, merhamet et. Âmin. Kaderimiz sözlerinle belirlensin. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh günahlarımızı bağışlasın “üç defa tekrarlanır”.

Merasimde bulunan herkes:

“Göklerdeki Babamız, ismin kutsal kılınsın. Egemenliğin gelsin. Gökde olduğu gibi yeryüzünde de senin irâden hâkim olsun. Gökden inen ekmeğimizi bugün de bize ver. Bize karşı suç işleyenleri bağışladığımız gibi sen de

suçlarımızı bağışla. Ayartılmamıza izin verme. Bizi kötü olandan kurtar. Çünkü egemenlik, güç ve yücelik sonsuzlara dek senindir. Âmin.”¹⁰

Dede:

“Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı’yla birlikteydi ve Söz Tanrı’ydı. Başlangıçta o Tanrı’yla birlikteydi. Her şey onun aracılığıyla oldu, var olan hiçbir şey onsuz olmadı. Hayat ondaydı ve hayat insanların ışığıydı. Işık karanlıkta parlar. Karanlık onu alt edemedi.”¹¹

Tanrı’nın gönderdiği bir adam ortaya çıktı. Şahitlik amacıyla ışığa tanıklık etsin ve herkes onun aracılığıyla iman etsin diye geldi. Dünyaya gelen her insanı aydınlatan gerçek ışık vardı. O, dünyadaydı, dünya O’nun aracılığıyla var oldu ama dünya O’nu tanımadı. Kendi yurduna geldi ama kendi halkı O’nu kabul etmedi. Kendisini kabul edip adına iman edenlerin hepsine Tanrı’nın çocukları olma hakkını verdi. Onlar ne kandan ne beden ne de insan arzusundan doğdular, aksine Tanrı’dan doğdular.

Söz insan olup aramızda yaşadı. O’nun yüceliğini -Baba’dan gelen, lütuf ve gerçekle dolu biricik Oğul’un yüceliğini- gördük. Yahya O’na tanıklık etti. Yüksek sesle şöyle dedi: ‘Benden sonra gelen benden üstündür. Çünkü O benden önce vardı diye sözünü ettiğim kişi budur.’

Nitekim hepimiz onun doluluğundan lütuf üzerine lütuf aldık. Kutsal Yasa Musa aracılığıyla verildi ama lütuf ve gerçek, İsa Mesih ile geldi. Tanrı’yı hiçbir zaman hiç kimse görmedi. Baba’nın bağrında bulunan ve Tanrı olan biricik Oğul O’nu tanıttı” (Yuhanna 1/1-18).

İtalya’da Katharlar

Mevcut belge ve yazılı kaynaklara göre 1022’den önce Katharizm misyonerleri Fransa’ya olduğu gibi İspanya’ya da gelmiş, İtalya’da ilk görünmeleri 1030-1040 yıllarına rastlamaktadır. İtalyan halkının evlenmeye karşı olan duruşlarını vurgulayan anlamıyla *patarino* (Fr. les patarins) adlandırdığı Katharlar, Turin yakınlarındaki Montefort şatosuna yerleşmişler, Milan piskopo-

¹⁰ Yeni Ahid’in iki ayrı bölümünde yer alan bu dua Kathar tarikatının en önemli duasıdır. Matta 6/9-13, Luka 11/2-4.

¹¹ Veya ‘anlamadı.’ Yuhanna 1/1-5.

su Héribert'ten¹² çok sert tepki hatta işkence görmüşlerdir. XI. asrın sonu ve XII. yüzyılın ilk yarısında burada var olduklarına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Buna rağmen Katharlar varlıklarını İtalya'da gizlilik içinde sürdürmüşler, 1150 yıllarına doğru çok gizli ve özel stratejilerle yeniden görünmüşlerdir. Bu tarihlerde Kuzey İtalya'nın Marche d'Ancône, Toscane, Lombardie şehirlerinde ve Alp dağları vadilerinde kalabalık gruplar halinde yaşamışlardır. Önceki bir asır Milanlı Patariolar, diğer adlarıyla Patarenler, Ariald'ın teşvikleri öncülüğünde rahiplerin evliliği problemine karşı ciddi mücadeleler vermişti. Sonuçta Ariald taraftarları (arialdistes) ile ortodoks Katharlar arasında *cathari*, *catharini* terimlerinin kolaylaştırıcı ayrışması meydana gelmiştir.

Erken dönemde İtalya'da Milan şehri, Fransa'da Montwimer şatosu ve Toulouse şehirleri ile birlikte batı Katharizm'inin en önemli merkezleri idi. Diğer birçok İtalya şehri de kapılarını ve imkânlarını Katharizme açmış, bunun örneği şair Dante Alighieri'nin dünyaya gelmesinden (1265) yirmi yıl kadar önce Floransa'nın tanınmış ailelerinin üçte birinin Kathar heretizmine teminat vermiş olmasında görülmüştür (Vernet, 1932, s. 1991).

1190 yılına doğru başlangıçta bir Kathar rahibi olan Bonacurse, "Şu sahte peygamberlerle dolu şehirleri, kasabaları, şatoları görmüyor muyuz?" sözleriyle Katharlar üzerinden heretizmi suçlayarak Katolik mezhebine geçti. Orvieto, Viterbe, Ferrare, Madène, Prato, Rimini, Parme, Crémone, Plaisance şehirleri Roma'ya kadar Kathar cemaatleri ile dolu idi; ayrıca Calabre, la Pouille, Naple Krallığı, Sicilya ve Sardunya şehirlerine de sızmışlardı. Papa III. Innocent (ikt. 1198-1216) bunların faaliyetlerini durdurmaya çalıştı. Halefi Papa III. Honorius, özellikle IX. Grégoire ve IV. Innocent aynı politikayı sürdürdü.

¹² XI. asrın başlarında yaşamış heretik Fransız asıllı papazdır. Eğitimi tamamlamak üzere gönderildiği Orléans'da ilmî kişilik ve saygınlıkları ile tanınan Étienne ve Lisol adlı iki âlime bağlanmasına rağmen Dokerikler'in ve Maniheistler'in öğretilerini benimsedi. Memleketine döndükten sonra sahip olduğu görüşlerini yaymaya başladı. Ait olduğu şövalye ailesinin lideri Arefast, Héribert'in heretizmini benimseyip ruhban ekibiyle Orléans'a ziyarette bulundu. Héribert anılan iki üstadın güvenini kazanmaya çalıştı ve bunda muvaffak oldu. Bu sırada Fransa Kralı Robert, Orléans'a geldi ve burada yapacağı sinod toplantısına heretiklerin de katılmalarını emredip Saint-Croix d'Orléans kilisesinde Sens şehri piskoposu Léothéric başkanlığında toplanacak sinodun önüne ikna edilmeleri için çıkarılmalarını sağladı. Sinod, aralarında Héribert'in de bulunduğu heretikleri mahkûm etti, bunlardan 13 kişi inançlarını inkâr ettiler ise de ateşte yakılarak öldürüldüler (1022) (Heurtebize, 1939, ss. 2259-2260).

Fransa'da ve özellikle İtalyan Rimini şehrinde II. Frédéric iktidarı döneminde etkili olmaya çalıştı. Bu kaos ve kargaşada, en tanınmış olanının, Kathar bir ailede dünyaya gelmiş olan engizisyon hâkimi Vérone'lu Pierre'in öldürülmesi olan katliamlar da vuku bulmuştur. İtalya'da Aziz Vincent Ferrier'in¹³ bizzat rastladığını ifade ettiği gibi Katharlar'ın XIV. asrın başlarında 1403 yılında Lombardie bölgesinde ve Piémon vadilerinde görüldüğü bilinmektedir (Ver-net, 1932, s. 1992).

Almanya ve İngiltere'de Katharlar

Almanya tarihinin şahit olduğu ilk Katharlar önce tutuklanmak, devamında öldürülmek suretiyle ortadan kaldırılmış, aktif bir Ortaçağ şehri olan Goslar'da (Basse-Saxe; Aşağı Soksonya) 1052 yılında görülmüştür. Bundan

¹³ İspanya'nın Valensiya (Valence; 1350'ye doğru) şehrinde doğan, Fransa/Vannes'da ölen (1419) Aziz Vincent Ferrier, Dominicain tarikatına ait bir ruhbandır. Hayatının en verimli yıllarını doğduğu şehirde geçirmiş olan Vincent'in, anadili Catalan-Valencien'de ismi Vicent Ferrer'dir. Özellikle Toulouse'da *studium generale*'de aldığı teoloji, piskoloji, mantık eğitimi ve Tomisme felsefesi Azizi aktif kılmış, Aragon krallık ailesi ile ilişki geliştirebilir sosyal bir seviyeye getirmiştir. Avignon papalığı hükümetinde de bulunmuş, Papa XIII. Benoît'nın övgüsüne muhatab olmuştur. İsviçre'den, seyahatlerde bulunduğu Dauphine, Savoi, Piémont'a varan güzergâhlarda vaudois ve albigeois gibi Gnostik-heretik tarikatlarından çok sayıda kişiyi Katolik dinine döndürmüştür. Ölümünden on yıl kadar öncesinde ikamet ettiği İtalya'da, içinde vaazlarının yer aldığı *Traité de la vie sprituelle (Manevî Hayat Kitabı)* adlı eserini kaleme almıştır. Gezgin bir karakter ve aksiyoner olan Vincent saf İncil'e dayalı bir idealin seyrinde olmuş gittiği her şehirde kendisini dinlemeye hazır kitleler bulmuş, onlara fikirlerini anlatmıştır. Bütün bu vasıfları ile yeni Aziz Paul olarak anılmaya başlayan Vincent "l'ange du jugement" (son günün meleği), unvanı ötesinde "envoyé céleste de la dernière heure" (son saatte gökden gönderilen) olarak isimlendirilmiştir. Fakat Aziz Vincent'in Papa III. Caliste'in emriyle (canonisation) ile ilgili yayınladığı bir papalık bildirisi öncesi 1440-1450'ye denk gelen bir tarihte şansı dönmeye başlamıştır. Artık "prédicateur de la fin du monde" (dünyanın son günlerinin vâizi) diye anılan Ferrier, vaazlarına son verilen, vaaz metinlerinin toplatıldığı bir kişi haline dönmüştür. Geleneksel Hıristiyan inancına göre dünyanın sonunda Yahudiler, Mağribiler ve diğer din mensupları Hıristiyanlığı kabul edeceklerdir. Nitekim İber yarımadasında yoğunlukla yaşayan, 1410-1414 yıllarında Hıristiyanlığı benimsemiş anılan iki grup bu yörelerde değerlendirilmektedir. Vincent vaazlarında gerçek iman (Katolik) üzere olmadıklarını söylediği Yahudi ve Mağribilere telmihli ifadelerde bulunmuştur. Vincent Ferrier'in üzü ölümünden sonra da seyahat ettiği yerlerde ve özellikle doğum-ölüm şehirleri olan Valence ve Vannes'da kendisine isnad edilen kerâmet ve olağanüstü hallerinin rivayetlerle, vaazları ve iyileştirdiği ileri derecede hasta ve illetli kişiler üzerinden azizliği ile birlikte yaşatılmıştır. Bu hal sevenleri tarafından İncili temsil eden bir insanın bu vasfıyla gerçek Hıristiyan'ın örnek hayatını üstlendiğini, onunla tedavi olunduğu ve üzerinde cereyan eden olağanüstü hallerle varlık ifade eden bir üst değer olarak algılanıyordu. Vincent'in tecelli eden en önemli özelliğinin bu ermiş kimliğin (procès de cananisation) olduğuna inanılmaktadır (Gorce, 1946, ss. 3033-3040).

uzun yıllar sonrasına dek gelen yıllarda Almanya’da Katharlar bir sorun olarak görülmemiştir. XII. asırda bu heretiklerin önemli bir cemaati Cologne (Köln) şehrinde varlık göstermişlerse de başpiskoposları ve çok sayıda bağlısı 1143’de tutuklanmıştır. Yargılandıkları bir mahkeme esnasında Steinfeld hapis-hânesi yetkililerinden Evervin, Katharları Aziz Bernard’ın Kutsal Kitab’ın Ezgilerin Ezgisi’nden oluşan sözleriyle çürütmeye çalışmıştır.

Evervin’in mahkemede ifade ettiği sözleri, döneminde *Lettre d’Evervin, prévot de Steinfeld, à Saint Bernard* (Steinfeld Efendisinden Aziz Bernard’a Mektup; 1143) unvanıyla ünlü bir doküman haline gelmiştir. Bölgede yüksek düzeyli prozelitist karakter taşımayan halleriyle bilinen Katharlar Almanya’da; İtalya ve Fransa’da ulaştıkları başarı düzeyini yakalayamamışlardır. Almanya’nın sadece “Alman Ortaçağı heretik tarihinin klâsik coğrafyası” denebilecek Rhin bölgesinde görülmüşlerdir. Bunun dışında Bavyera (Bavière) bölgesinde azınlık gruplar halinde yaşamışlardır. 1159’da otuz kadar Kathar cemaatine ait kişi, bilinmeyen bir yere muhtemelen İngiltere’ye kaçmıştır. Bunun sebebi bölgede bulunan *le terrible Conrad de Marbourg*¹⁴ [Marbourg’lu Korkunç Conrad; (1180-1233)] adlı piskoposluk kurulu üyesi şahıstır.

Slav Ülkelerinde Katharlar

Ünlü Fransız yazar Charles Schmidt’e göre Katharlar muhtemelen X. asrın başlarında, yine ihtimal ki Bulgaristan’da bir şehir dışında Grek-Slav mağaralarından birinde doğmuş olsa gerektir. Buna göre Kathar hareketi kesinlikle Bulgaristan Bogomil kökenlerine sahiptir ve bu tarikatın devamıdır. Bogomiller ile Katharlar’ın tarihlerinin birbirine karıştırıldığı çok görülen bir şeydir. Şimdi eğer Katharlar’ın kökenlerinin Doğu Avrupa/Bulgaristan olmadığı düşünülecek olursa durum şunu gösterir ki Katharlar’ınDoğu Avrupa ülkelerinde yoğun nüfuslar halinde yaşaması durumunda Avrupa’daki bakı-

¹⁴ Prémontré [Bünyesinde sadece papa ve rahibeleri kabul eden, Aziz Norbert tarafından 1120 yılında Laon şehri yakınlarında Prémontré kasabasında kurulmuş tarikat; PL. “prémontré”, 819.] tarikatına bağlı, XIII. asır Engizisyon hâkimlerinden, halkların Hıristiyanlaştırılması sürecinde itici karakterine rağmen çevresinin kendisine ‘efendi’ diye hitap ettiği, daha önceleri Azize Élisabeth de Hongrie’nin günah çıkartan papazı (confesseur) idi. Engizisyon hâkimliğine Papa IX. Grégoire (ikt. 1227-1241) tarafından getirilmiştir. En önemli özelliği aralarında Katharlara yönelik husûmetininen belirgin olduğu heretiklere karşı çok acımasız olmasıdır. Lucifer, cadı, büyü yanlılarına karşı olmuş, böylece halkın ve bilhassa heretiklerin nefretini kazanmıştır. Marbourg yakınlarında bir yerde atlı şövalyelerce öldürülmüştür (1233) (Pacaut, 1974, s. 558).

yelerinin uzun zaman öncesinden itibaren kaybolmuş olmaları gerekirdi. Oysa Avrupa'da tarih sahnesinde XV. asrın ikinci yarısında İslâm dini potasında görünmez olmuşlardır (Vernet, 1932, s. 1992).

Hırvat rahip ve tarihçi Franjo Rački (1828-1894) *Bogomili i Patareni (Bogomiller ve Patarenler)* adlı eserinde geniş ve zengin bir dokümantasyonun da yardımıyla yaptığı tesbitinde Boşnak Hıristiyan heretiklerinin Neo-Manik hareketiyle görülen ve Albigeois ve İtalyan Katharlar'ını oluşturan Düalistler'in Bulgar Bogomilleri'nin doğrudan takipçileri olduklarını ifade etmektedir. Yazara göre Bulgar ve Makedon Bogomilleri XII. asrın sonlarına doğru Batı Sırbistan'da Rascie devleti tarafından ülkeden kovulanan Bogomiller'in Bosna'ya iltica eden ve Bosna heretiklerinin kökenini teşkil eden Bulgar ve Makedon Bogomilleri'dir. Rački'nin de aralarında yer aldığı birçok tarihinin çalışmaları ışığında Katharlar, Bogomil adıyla isimlendirilen periyottan itibaren bilhassa Bosna'da yaşayan bir cemaattir ve Balkan kökenlidir.

Günümüz tarihî kaynaklarında Slovenya heretik yapılanması 1150'den kısa bir süre sonrasında Dalmaçya'da da görülmüştür. Hırvat tüccarların Constantinople'de Düalist heretiklerle karşılaşmalarından sonra Doğu Adriyatik sahillerinde ilk Kathar cemaatinin varlığı bilinmektedir.

Çok sayıda papalık belgesi ve Lâtin polemist eseri Kathar ve Pataren heretiklerinin Hırvat topraklarında yayıldığı ve Bosna'da ülkenin içlerine kadar sızdıklarına işaret etmektedir. Tarihî kaynaklar Kathar heretiklerinin Hırvatistan'da Dalmaçya Kilisesi adıyla (*Actes de Saint-Félix metinleri*), devamında Slovenya Kilisesi (*Salvo Burce, Moneta de Crémone, Rainier Secconi; De heresi catharorum in Lombardia* örneği metinleriörneği) ve XII. asrın ikinci yarısından itibaren Bosna Kilisesi bünyesinde varlık gösterdiğine işaret etmektedir (Şanjek, 1972, ss. 134-135).

Dalmaçya Kilisesi

Hırvatistan sınırları içinde Adriyatik denizi sahillerine yakın bölgelerde yoğunlaşan bu Kilise, Balkanlar'ın ilk gnostik dinî hareketi, IV. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'nın bu küçük coğrafyasına gelişinin öncesinde Dalmaçya ve Salona'da (bugün Split), Maniheizt küçük gruplarda kendini gösteren bölge ve kilisenin adıdır (Işık, 2017, ss. 140-141).

Günümüzde Hırvatistan Cumhuriyeti'nin 11.758 km²'lik bir kısmını oluşturan bölgenin ismi Arnavutça'nın Gega diyalektiğinde "koyunların yaşadığı yer" anlamına gelmektedir. Dalmaçya (Dalmacia veya Dalmatie) bölgesinde Hıristiyanlığı yayma faaliyetlerinde en etkin şahsiyetler Aziz Petrus, Aziz Luka ve Aziz Titi'dir (Rruğa, 2011, ss. 15-16) ve Neolitik devirden itibaren insan oğlunun yaşadığı tesbit edilen bölgenin bilinen ilk sakinleri İilir kabilelerinden Dalmatlar olmuştur. Roma idaresi altına giren Dalmatlar'ın İİ. 6-9. yılları arasında devam eden isyan hareketlerinin bastırılmasından sonra bütün İilir topraklarını da içine alan yeni bir idarî düzenlemeye gidildi. Ancak bu defa eski Dalmaçya'nın güney kısmı ayrılarak bir eyalet haline getirildi ve sadece bu eyalete Dalmaçya denildi. Osmanlı döneminde bu bölgede yetmiş devlet adamlarından Koca Dâvud Paşa, Kanûnî devri vezîriâzamlarından Semiz Ali Paşa ve Sultan İbrahim döneminde Girit serdarlığına tayin edilen Yûsuf Paşa sayılabilir (Rizaj, 1993, ss. 432-433).

Bosna Katharları

Split başdiyakosu Thomas'ın *Historia* adlı eserine göre biri ünlü bir ressam diğeri Lâtin ve Slav dilleri uzmanı Zorobabel kardeşler, zamanlarının büyük kısmını Bosna'da geçirmişler, çok ateşli bir heretik olmaları yanında Split bölgesinde misyonerlik de yapmaktadırlar.

Buna karşılık bölge piskoposu bunların heretik saplantıdan Katolik dininde ısrarcı olmaları için çalışıyordu. Dubrovnik Baspiskoposu Bernard'a göre bu ikilinin din değiştirmesi sadece dış görünüş itibarı iledir ve onların saygınlığından marum kalmamak ve şehri onlarla etkileyip Katolikliğin sürmesini sağlamak idi. Adı geçen kardeşler durumun ciddiyetini anladılar, Bosna'da ikametleri sırasında kardeşleri lehine vaaz ederlerken hatalarını fark ettiler ve yeniden heretisizmden vaz geçip Katolisizme döndüler.

Bu arada Hırvat Dioclée prensi Voukane, papalık makamına Bosna'da heretik bir akımın kendini gösterdiğini ve Ban Kulin ailesinin 10 binden fazla Hıristiyanı ayarttığı haberini ilettili. Bunun üzerine 11 Ekim 1200 tarihinde Papa III. Innocent Macar kralı Emmerich ve Hırvat kralından Ban Kulin'den alaycı ifadelerle bahsedip heretiklere karşı tedbir almaları talimatını verdi.

Papa'nın müdâhalesinden çekinen Ban Kulin geri çekilmek zorunda kaldı ve Dubrovnik (Raguse) piskoposu aracılığı ile papanın, temsilcilerini

gönderip Bosna'nın dinî durumunu araştırmak ve heretiklerle karşıradikal ve sert tedbirler alınmasını istedi. Bunun üzerine III. Innocent papalık piskoposu Jean Casamaris'i 1202 yılının sonlarına doğru Bosna'ya özel bir misyonla gönderdi. Bağlı olduğu papalığın bu talimatını yüksek düzeyli bir sadakatle ve İncil adına yerine getiren piskopos, incelemeleri sonunda Bosnalı Hıristiyan heretiklerin (chrétiens bosniaques) statüsünü 8 ve 30 Nisan 1203 tarihli bir bültenle ilân etti (Şanjek, 1972, ss. 139-140).

Bunun yanında 1203 yılında Jean de Casamaris ve Ban Kulin, Dubrovnik diyakozu Marin ile anlaşarak Bosna'nın kenarında bugünkü Zenika yakınlarında bir bölge olan Bilino Polje'de Bosnalı Bogomiller'in dinî liderleriyle bir toplantı yapmışlardır. Bu toplantıya Casamaris, Marin ve Ban Kulin ile Bogomil başpiskoposu (djed; hiyerarşik yapının en üst konumundaki kişi) Dragic, iki başyardımcısı Lubin ve Dražeta ve diğer dinî liderler Pribiš, Luben, Radoš ve Bladošt katılmışlardır. Slav kaynaklarında "Abjuracija" (Lâtince'de 'yazılı yemin altında terk etmek ve biat' anlamında) adıyla isimlendirilen bir anlaşma yapılmıştır.

Antlaşma metninde yer alan önemli bazı maddeler şunlardır:

1. Kendimizi bugüne kadar Bosna topraklarında ayrıcalıklı olarak Hıristiyan adıyla adlandıran biz *prior*ler (dinî liderler) Roma Kilisesi'nin temsilcisi Johannis de Casamaris ve Bosna hükümdarı Ban Kulin'in huzurunda, Tanrı ve onun azizlerinin önünde bundan sonra Roma Kilisesi'nin emir ve buyruklarına hayatlarımız ve davranışlarımızda sadık kalacağımıza, Kilise'ye itaat edeceğimize ve kuralları doğrultusunda yaşayacağımıza, bundan sonra heretik olarak yaşamayacağımıza söz veriyoruz.
2. Öncelikle itham edildiğimiz heretik olmaktan vazgeçip papalığı annemiz ve bütün Hıristiyan dünyanın başı olarak kabul ediyoruz.
3. Kardeşlerimizin manastırlarının bulunduğu bütün yörelerde ibadethaneler bulunduracak ve kardeşlerimizle gece ve gündüz ilâhiler söylemek için gizlenmeden toplanacağız.
4. Kiliselerimizin tamamında "altar"¹⁵ ve haç bulunduracağız.

¹⁵ Grekçe "trapeza", Lâtince "mensa" kelimeleri ile karşılanan bir din ve sanat kavramı olarak *altar* Lâtince "yüksek kurban masası" anlamındaki "alta ara" veya "kurban masasının üstü" mânâsına "altaria"

5. Roma Kilisesi geleneklerinde olduğu üzere Yeni ve Eski Ahit'i okuyacağız.
6. Pazar günleri ve bayramlarda dinî litürjinin gereği olarak ayinleri yönetecek, günah çıkaracak ve vaaz edecek papazlar bulunduracağız.
7. Mabedlerimizin yanına ölülerimizin defnedileceği mezarlıklar yapacağız.
8. Yılda en az yedi defa papaz elinden Komünyon alacağız.
9. Kilise ve büyüklerimiz tarafından belirlenen günlerde oruç tutacağız.
10. Bizim tarikatımızdan olan bayanlar, şüphe ve yanlış anlaşılmalara mahal bırakmamak için gerek yatakhane gerekse ibadethanelerde ayrı tutulacak vehiçbir kardeşimiz onlarla baş başa görüşmeyecek.
11. Bundan sonra karşılıklı isteğiyle boşananlar dışında evli eşleri tarikatımıza kabul etmeyeceğiz.
12. Kilise babaları ve azizler tarafından belirlenen kutsal günleri/bayramları kutlayacağız.
13. Bundan sonra Maniheist veya başka bir heretik akıma mensup olduğunu açıkça belli eden hiç kimseyi aramıza kabul etmeyeceğiz.
14. Diğer insanlardan hayat biçimi ve davranış olarak farklı olduğumuz gibi bundan sonra ayak bileğine kadar uzanan desensiz ve renksiz kapalı elbiselergiyerek de farklı olacağız.
15. Kendimizi Hıristiyan olarak adlandırıp diğerlerine karşı adaletsizlik yapmamak için bundan sonra kendimizi Hıristiyan olarak değil *kardeşler* olarak adlandıracacağız.
16. *Magister* (dinî lider/başpiskopos) öldüğü zaman *priorler*, istişare ederek başpiskopos seçecek ve seçilen bu piskoposun papa tarafından tasdik edilmesini sağlayacağız.
17. Roma Kilisesi bu hususlardan birini çıkartmak veya başka bir şey ilave etmek isterse saygıyla kabul edip uygulayacağız.

---

kelimelerinden türetilmiştir. Kilisede dinî âyinin yönünü gösteren altar, apsis önünde ve kilisenin en kutsal yeri kabul edilen *bemanun* merkezinde yer almaktadır. Erken Hıristiyan litürjisinde apsis Beytül-lahm'i, altar İsa Mesih'in mezarını, kiboryum İsa'nın çarmıha gerildiği yeri simgelemektedir. Literatürde altar, İsa'nın havârileriyle yediği 'son akşam yemeği' (la cène) âyininde yapılan sunuların üzerine konulduğu kutsal masa olarak tanımlanmaktadır (Keskin, 2012, s. 473).

Yapılan bu tarihî antlaşma, Bosna kilisesi başpiskoposu Dragic, iki başyardımcısı Lubin ve Dražeta, diğer önde gelen liderler Pribiš, Luben, Radoš ve Bladošt, Ban Kulin ve şahit olarak katılan Dubrovnik diyakozu Marin tarafından imzalanmıştır. İmzalanan anlaşma, garanti altına alınmak üzere Johannis de Casamaris, Lubin ve Dražeta ve BanKulin'in oğlu refakatinde Macar Kralı Emmerich'e sunulmuştur (Hodziç, 2007, ss. 63-65).

Bosnalı Bogomillerin dinî liderleri, imzaladıkları anlaşmayı uygulayacakları nadair Kral Emmerich ve Kalocsa¹⁶ başpiskoposu önünde tekrar yemin etmiş, Kral Emmerich'in bu yeminde imzasını ve mührünü taşıyan belge Kulin'in oğluna verilmiştir. Bu belgede Emmerich, Kulin'den anlaşmanın hükümlerinin hemen yerine getirilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Ayrıca eğer Ban Kulin, bilerek heretikleri destekleyecek ve koruyacak olursak kendisine yarısı Papalık, yarısı da Kral Emmerich'in kasasına gitmek üzere 1000 gümüş cezası verileceği karara bağlanmıştır. Bosna halkının ve Ban Kulin'in papanın temsilcisi önünde hiç düşünmeden taviz vermek suretiyle Bogomilizm'den vazgeçip Katolikliği kabul ettiklerini açıklamaları ve Bilino Polje'de yapılan antlaşmayı kabul etmeleri, kendilerini muhtemel ve müstakbel bir haçlıseferinden kurtarmak için yapılan siyasî bir hamledir. Yani Bogomiller, Katolikliği görünüşte kabul etmişlerdir (Hodziç, 2007, s. 65).

Bu operasyon sonrası heretikler Ban Kulin ve Jean de Casamaris dâhil olmak üzere Katolik Kilisesi'nin dogmalarına itaat ettiler. Katolik hâkim yöneticilere göre Bosnalı Hıristiyanlar, şereflerine gölge düşüren heretik algı ve pratiklerden vazgeçmeleri ile önemli bir tarih yazdılar. Yine Katolik kiliselerinin mihrabını haça teslim ettiler, Eski ve Yeni Ahidi okumaya döndüler. Günah çıkarma ve Pazar âyinleri ve bayramları gibi Katolik değerlerde buluştular.

Eski ruhbanların öncülüğünde İsa Mesih'in bedeni, Noel, Pâques, havariler Pavlus ve Pierre'in anma günleri, Meryem'in önemi ve bütün azizlerin anılarını kutlamaya, resmî Kilise'nin inşa ettiği oruç ve diğer direktif ve bilge-

---

¹⁶ Kalocsa başpiskoposluğu, Ortaçağ'da Macar krallığı döneminde önemli piskoposluklardan birisidir. Günümüzde Macaristan sınırları içerisinde olan Kalocsa küçük bir yer olup Kecskemeta bölgesinde yer almaktadır (Hodziç, 2007, s. 65).

liklerin ürettiği aksiyonlar tümüyle geri döndü ve heretikler Katolik Kilise adına bıraktıkları yerden eski pratiklere devam ettiler.

Kadınlarsa bu hengâmede eski statülerinin sarmalında kalıp eşlerinden yataklarında ve yemekte birlikte olamayacak kadar ayrı tutuldular ve bütün kardeşleri tarafından hiçbir şekilde emin olunamayacak ölçüde mahzurluluklar olarak algılandılar. Böylece geçmişinde Maniheist herhangi bir heretik doku bulunan bütün kitle “Hıristiyanlar” olarak adlandırılmadan ayaklar altına düşmüş varlıklar olarak kabul edildiler (Şanjek, 1972, ss. 140-141).

Bosna Kilisesinin Sosyal Yapısı ve Kathar Doktrini

Katharizmin en karakteristik özelliği Düalist bir hareket olmasıdır. Fransız yazar Alphantéry bir eserinde resmî Kilise doktrinine bağlı diğer tarikatların mensuplarının “Katharizm Katolisizm’in mutlak olumsuzluğudur; bu bir sistem veya daha çok felsefî bir inanış biçimidir” dediğini zikreder (Alphantéry, 1903, s. 82). İlâve ederek “Katharizm Hıristiyan felsefesinden uzak, metafizik demogojiler ve paganizm giydirilmiş heretik akımdır” der. Aynı yazar Katharizm’in temel katakteristiğinin kendisine yönelik her tür itiraz ve muhalefete rağmen varlığını sürdürmüş olması yanında hedefinin, geleneksel Hıristiyan akîdesini dejenere edici formlara göre katogorize etmek ve Ana Kilise’nin dinini yok etmek olduğunu ifade etmektedir (Vernet, 1932, s. 1993).

XII. asrın ilk yarısına doğru Slav kiliseleri arasında bir isyan başladı. Bu isyancılar mükemmel olduklarına inandıkları Mutlak Düalist (dualisme absolu) felsefenin eşit iki prensibini geliştirmek ve yaymak amacıyla olan Kathar Hıristiyanları idi. Düalizm bazı Batılı arşiv belgelerinin işaret ettiği üzere isyan etmenin özel ve görünen lütuf ve saygınlığını üstlenen Katharlar ılımlı üç cemaattir:

Bunlardan Dragovicien¹⁷ kelimesinden türemiş, Slav Trakya bölgesinde kullanıldığı şekliyle Dugrutia cemaati, diğeri radikal ve sert Düalizmi tercih eden, İyi prensibin sadece Tanrı olduğunu, kötü prensibin, iyi(lik) üzere yara-

¹⁷ “Dragovica” cemaati “Dragoviçi” isimli, Latince kaynaklarda, hareketi kuran şahsın adıyla “ecclesia Drugunthiae, Dugunthiae, Drogometiae, Drugutiae, Druguriae, Dorgovitis” gibi küçük farklı imlâlarla geçen ve bağlı olduğu kişinin ismine izâfeten anılmaktadır. Bazı araştırmacılara göre “Dragovica” cemaati Bogomillere değil, “mutlak düalist” karakter taşıyan Pavlusçulara bağlıdır (Işık, 2017, s. 157).

tilmiş fakat kendisine ait bağımsız, özgür irade ile kötüye dönüşen ruh olduğuna inanan Bulgar cemaati, üçüncü cemaat ise diğerlerine göre daha önemsiz, ılımlı Düalist öğretisi ile İsa Mesih'in ve Bâkire Meryem karakterleri ile özel görüşlerini vurgulayan *Esclavony*¹⁸ cemaatidir.

Batı dünyasında da aynı karakterde birleşmiş Katharlar arasında buna benzer bölünmeler olmuştur. Bu konuda en yetkili kişilik tarikatın eski önde gelenlerinden Dominiken rahip Rainier Sacconi (Lât. Reinerius Sacchoni; ancien ministre du secte) cemaat arasındaki farklılıkları, hepsinin o günlere kadar Hıristiyan tarihinde çok görülmemiş şu ortak kanaatlere götüreceği yönleri olduğunu söylemektedir:

Bu dünyada doktrini Şeytan'dan kaynaklanan bu dinî hareket özelliği, Katolik Kilise'de var olan evlenme geleneğini kaldırıp öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden, et, yumurta, süt ile beslenmeyi ve yemin etmeyi yasaklar arasına alarak, kötülerin ve heretiklerin dünyevî makamlarını cezalandırmaya karşı çıkmayı, Kilise dışında kurtuluşun olabileceğine âraf anlayışının gereksiz olduğu öğretileridir. Bunun yanında diğer kanaatler ile ilgili konularda aykırı görüşlere sahiptir. Düalist tezlere karşı geliştirilen muhâlif görüşlere isyan ederler. Doğu'da olduğu gibi, ismi muhtemelen Alba (Piémont) şehrinde gelmekte ve *albanais* tabir edilen cemaat örneğinde olduğu gibi mutlak Düalizm doktrine sahiptir. Aynı cemaat Desenzano (Desenzano del Garda adlı, İtalya'nın Lombardia bölgesinde günümüzde 28 bin nüfuslu bir kasaba) Katharları adıyla da anılmış ve XIV. asırda yoğun olarak yaşamışlardır. Diğer bir grup Kathar cemaati ılımlı bir kimlik taşıyan, Dalmaçya bölgesinde bugün Gorize/Gœrtz adıyla bilinen şehire izâfeten *concoréziens*¹⁹ adıyla anılmaktadır (Vernet, 1932, s. 1993).

¹⁸ Bosna Kilisesi'nden farklı felsefe ve pratiklere sahip, polemik yazarları, İtalyan Engizisyon hâkimleri ve Caloiani tarikatı müridleri tarafından desteklenen ve sadece tek prensibi tanıyan dogmatizmden beslendikleri Bagnola Kilisesi adıyla isimlendirilmişlerdir (Duvernoy, 1979, s. 14).

¹⁹ *Concorézien* Batı Katharları'na verilen isimdir. Doğu'da olduğu gibi burada da Katharlar'ın bir kısmı mutlak Düalist iken diğer bir bölümü ılımlı Düalist'tir. Batı'da ılımlı Düalizme inananlar *bagnolais* ve *concoréziens*'ler olmak üzere ve birbirine yakın dokuz farklı ad taşıyan iki gruptur. İtalya'nın Lombardie bölgesinde *concorrezo* ismiyle anılırlar. Eski bir Kathar ve Dominiken Engizisyon hâkimi Rainier Sacconi *Summa de catharis* (1258) adlı eserinde cemaatin Lombardie bölgesinin hemen her bölgesinde yaşadıkları ve 15 bin civarında nüfusa sahip olduklarını yazmaktadır. *Concoréziens* inançlarına göre Tanrı melekleri ve dört unsuru anlamsız yere yaratmıştır. Şeytan bu dünyayı Tanrı'nın izni ile yaratmış ve şekil ve bi-

Bu tarikat aynı zamanda Bagnolo'lu (İtalya) anlamında *bagnolais* adı ile de tanınmaktadır. Aynı cemaati ifade etmekte kullanılan iki farklı isimle anılmasının sebebi Bagnolais'lerin, ruhların dünyanın yaratılmasından önce var edildiğine ve günaha dünyanın var olmasından evvel başladıklarına inanmalarındandır. Diğer cemaat (*concoréziens*) ise aynı yaratılış vak'asını geleneksel algı ile anlar ve günahın Şeytan'ın eseri olan insan eliyle başladığını kabul eder.

Mutlak Düalizm'in belirgin iki grubu olduğu söylenebilir:

Birincisi geleneksel Düalist anlayışa sahip Vérone'lu (Balasinansa/Belesmagra) Kathar piskoposu taraftarları.

İkinci grup şef Jean de Lugio'nun (Bergamalı) öğrencileri.

Bunlardan *de Lugio*, 1230 kaosuna sebep olmuş ve genç tarikatın tüm unsurlarının geçmişe bu haliyle taşınmasına sebebiyet vermiştir. *De Lugio* Düalizmi, tarikata yüklediği problemlerin bazıları üzerinde oynayarak çözmeyi dener. Fikirlerindeki Düalizm'in iki prensibi de ebediyet ifade etmekte, böyle olunca birinin diğerini limite etmesi gibi sürekli bir çelişki bulunduğu da bilinmektedir. Kötü tanrı, iyi tanrının yarattıklarının tümüne kötü müdâhalede bulunmakla değişmesini sağlayacak, iyi tanrının kudret ve öz-

---

çim vermiş, arasına isyankâr bir melek katmıştır. Bu günahkâr melek *traducianisme*[Aralarında *Saint Augustin'in de (ruhların her nesilde dolaysız bir yaratılışa ihtiyaç duymayan yaratılış doktrini*; (Draguet, 1946, s. 64) bulunduğu Kilise babalarının iştirak ettiği doktrin 'ruhun Âdem'den nesline zincirleme intikal' ettiği, Katolik Kilisesi'nin kesinlikle reddettiği düşüncenin adıdır. Protestan kiliselerinden Calvin'in aksine Luther'in hararetle savunduğu, Tertullien'in (160-225) en güçlü müdâfi olduğu felsefe 'eğer ruh fizik bir beden olmasaydı merhamet, aşk benzeri duyguları üstlenemezdi. Fakat ruhun bu intikali Âdem'in ilk günahundan sonra vuku bulmuştur. Origène (185-254), doktrini ruhun beden ve dünyevî ruh (*esprit*) arasında bir yer işgal ettiği, dolayısıyla ölümsüzlük ve madde dışı halin sadece Tanrı'ya mahsus olduğu tesbitleriyle izah eder. Jérôme (331-420) bu konuda Augustin ile aynı görüşü paylaşmaktadır. www.eglise-realiste.org/pdf/Traducianisme_ed.pdf] yoluyla bütün ruhlara sahip olurlar. Eski Ahid; İsa Mesih ve havâriilerin anlatıldığı bölümler dışındaki yazılar hâricinde bir şeytan eseri (*œuvre du diable*) kitaptır. Musa ve Kutsal Kitab'ın hâkimleri ve peygamberler barış yanlısı olmadıkları için *concoréziens*'ler tarafından kabul edilmemiş, Vaftizci Yahya ilk dönemlerde reddedilirken ilerleyen devirlerde saygı gören şahsiyetler olmuştur. İsa Mesih sıradan insan ruhuna sahip olmadan Bakire Meryem'den gerçek bir beden olarak dünyaya gelmiştir. Beden Tanrı tarafından hiçbir zaman yüceltilmemiş, göğe yükseltiğinde bedenini yeryüzünde bırakmış fakat kıyamet günü çürümüş bir kadavra olarak yeniden elde edecektir. Meryem ve azizlerin ruhları kıyamet öncesi *izzet* (*gloire*) içinde olmayacak aksine İsa'nın bedeni ile birlikte gökyüzünde izzetbulacaktır. *Concoréziens*'lerin bunlar dışında yaratılış, aslı günah, Lucifer, Âdem, Havva türünden ilginç görüşleri vardır (Vernet, 1938, ss. 79-80).

gürlüğünü sınırlayarak, artık bu tanrı sonsuz mükemmel bir varlık değil, yarıttıklarına mükemmel bir hayat veremiyen bir âciz olarak yansıyacaktır.

Rainier Sacconi'ye göre bütün bu farklı Kathar tarikatları arasında, en görünen ve hissedilir olanın Albanais ve Concoréziens grupları arasındaki olmak üzere tefrika, birbirini karşılıklı mahkûm etme boyutlarına dek ulaşmıştır. Bu iki grubun birleşmesi için bazı teşebbüsler olmuşsa da bir sonuç alınamamıştır. İtalya'da nüfusca daha fazla oldukları için Albanais grubundan birleşme adına daha çok girişim vakî olmasına rağmen müsbet bir netice elde edilememiştir. İtalya dışında bütün Kathar gruplarının Albanais grubu ile bir şekilde ilişkisi olmuştur (Vernet, 1932, s. 1994).

Katharlarda Kutsal Kitap İnancı

Katharlar ile ilgili tartışmalı konuların başında kutsal kitap külliyatı problemi gelmektedir. İlginç bir panorama ile karşımızda duran bu mesele bazı araştırmacılara göre cemaatden miras hiç bir kutsal kitap kalmadığı şeklinde izah edilirken bir kısım araştırmacı ise konuya aksini söyleyerek yaklaşmaktadır.

Katharlara ait kutsal kitap problemini çözümsüz kılan en önemli konulardan biri bağlılarının sahip olduğu gerçek bilimle alâkasıdır. Bu bağlamda öteden beri ortak kanı İtalya'nın Piémont bölgesinin Monteforte şehrinde her gün yakılarak öldürülen (1028) heretiklerin Eski ve Yeni Ahid yanında *kutsal sahih* (saints canons) kitapları da okuduklarıdır. Bu konudaki en kadim tarihli otorite Almanya/Bonn'da yaşamış, Benedikten manastır rahibi ve Katharlar'la çok çetin mücadele veren Schönau'lu Eckbert, 1155'den önceki bir tarih üzerinden ifade ettiği şekliyle Katharlar'la kutsal metinler üzerine sık sık tartışmalar yaptığını söyler. Eckbert'in (ö. 28 Mart 1185) *Sermo de vita et passione Domini*²⁰ adlı eserine göre gnostik görüşü Katharlar ile yaptığı bu tartışmalar sayesinde tanımış vesonucunda aralarındaki bazı kişilerle daha sık birlikte olmuştur.

²⁰ Eckbert, doğduğu şehir olan Schönau'da Benedikten Saint-Florent de Bonn manastırına önce keşiş (1155) ilerleyen yıllarda aynı manastıra başrahip olmuştur. Bu bölgede verdiği bir konferansta üslubuyla öylesine dikkat çekmiş ve etkili olmuştur ki Cologne (Köln) başpiskoposu tarafından Rainald ismiyle unvanlandırmıştır (Heurtebize, 1939, s. 2081).

Katharlar'ın kutsal kitap ile ilgili bilgi veren İngiliz araştırmacı Raoul de Coggeshall 1175-80 yıllarında, Reims başpiskoposunun şehre yakın tarlalarda gezinmekte olan bir genç kızı takip ettiğini ve kadın düşkün olduğu anlaşıldığından mahkemeye çıkarıldığını söyler. Yapılan soruşturmada genç kız kendisine Kutsal Kitap (Eski ve Yeni Ahid) konularında uzman yüksek rütbeli bir şahsın sarkıntılık ettiğini itiraf etmiştir. Böyle bir ahlâksızlığın kaynaklarda anılıyor olmasının sebebi muhtemelen, dönemde Reims başpiskoposu üzerinden Kutsal Kitap ufkuna sahip olmanın ahlâkî prensiplere sadâkati sağlayamadığının işareti olarak kabul edilmektedir.²¹

XII. asır sonlarından önce Loire (Fransa)şehrinin kuzeyinde Kathar cemaatinin imanla alâkalı konularda çok donanımlı olduğu gibi, günlük hayatlarında Kutsal Kitabı pratike eden grupları da bulunmaktadır. Buradan hareketle aynı şehrin (Loire) güneyinde de benzer grupların varlığı da bilinmektedir. Bu konuda ortak kanaat şudur ki okudukları, üzerine tefsirler ve tartışmalar yaptıkları metinler, din bilgini meclisleri, tarihî günlük defterler, polemik ve teolojik eserler konusunda Katharlar'ın çok ilerlemiş olduğunu söylemek mümkündür.

Bununla birlikte Languedoc bölgesi Katharları'nın en eski şahitleri çok önemli bir Kathar şehri olan Lombers²² konsili²³(1165) kararları metinleridir.

²¹ Christine Thouzellier, *La Bible des Cathares Languedociens et son usage dans la controverse au début du XIIIe siècle*, *Extrait des CAHÏERS DE FANJEAUX*, No 3-1968, J.M. Impression, Toulouse, s. 42. Konu ile ilgili bir başka kaynağa göre İngiliz yazar Gervase of Tilbury, Reims kardinal piskoposu Champagne'li William'ın bir memuru olarak çalışırken ahlâksız tekliflerini kabul etmeyen bir genç kızı heretik olmakla suçlamış ve devamında kız kazığa bağlanmak suretiyle yakılarak öldürülmüştür. Gervase bu ahlâk problemini bir rahiple bir hayalet arasında geçen bir konuşma üzerinden tarif etmeye çalışmıştır. Hayalet, rahibe Tanrı'nın Katharlar'ın ölmesini istediğini, Béziers halkınunsa Katharları kasabalarında barındırdıkları için günah işlediklerini ve bu şekilde bedel ödediklerini söylemiştir (Martin, 2009, s. 79).

²² Günümüzde güney Fransa'da bin civarında nüfuslu bir Albi köyüdür (village de Lombers). Bu nüfusuna rağmen Ortaçağ'da Katharlara vatan teşkil etmiş günümüze bilhassa muhteşem şato ve kaleleriyle ulaşmış kültür mirasıyla geniş bir tarihe sahiptir. XI. asırda buldukları bu seçkin coğrafyaya yerleşen Katharlar aleyhine Midi bölgesi piskoposları Lombers şatosunda ilmî bir kolokyum (le colloque) oluşturmuş, burada Katharları mahkûm etmişlerdir. Fransa Kralı Philippe Auguste, bu bölgede [Fransız kralı bağlularından olan Raymond Roger'nin toprakları ve Haçlı birliğinin liderliği, sonradan adı o güne dek görülmemiş boyutlarda gaddarlık ve zulümle anılacak bir soylunun; Martin, *Katharlar*, s. 80-81] 1210 yılında Lombers ovasında heretik şövalyelerini acımasızca katleden Simon de Montfor'u 1218'de öldürtmüştür. <https://www.lombers.fr/decouvrir-lombers-histoire.html> "Bienvenue à Lombers!"

Bu metinler nâdir ve Eski Ahid ve İncilleri hakir gören üslubuyla bir telmih literatürü, Pavlus ve Havâri Yakub'u suçlayan 6 adet sorgulamada [Musa'nın şeriatı, iman, çocukların vaftizi, evharistiya, evlilik, günah itirafı] Eski ve Yeni Ahid'in piskopos meclisinin destek ve kararıyla mahkûm edilip otorite kabul edilmediği ürünlerdir. Bundan 40 yıl sonra 1207 ilkbaharında Montréal'de yaklaşık 15 gün süren ve çevresinde dürüstlüğü ile tanınan tarafsız bir kronikör (croniqueur; vakanüvist) Guillaume de Puylaurens ve Osma²⁴ piskoposu Diègue d'Acebès²⁵ tarafından tartışmalı bu konular sadece Yeni Ahid metinlerinin esas alınması gerektiği sonuç bildirisi ile yeniden ele alınmıştır (Roquebert, 2005, s. 43; Thouzellier, 1968, s. 43).

Pierre des Vaux-de-Cernay'ın²⁶ iddiası Düalistler'in inanç yönüyle sadece Yeni Ahid'in otoritesine âdiyet duydukları şeklindedir.

Farklı görüşler Katharlar'ın Eski Ahid'i şeytan işleri gördüklerinden Musa'nın şeriatını da aynı minvalde değerlendirmekte olsalar da Ranier Sac-

²³ Lomers, Kathar tarihinde çok önemli rol oynamış günümüzde de köy statüsünde bir yerdir. 1165 yılında burada toplanan Lomers Konsili (Concile de Lomers), Katolik Kilisesi'nin Katharları mahkûm etmek adına ilk karşılaştığı ve heretik ilân edilmeleriyle sonuçlanan, ekümenik olmayan konsil olarak tarihe geçmiştir. Şehir 1622 yılında Protestanlar tarafından yakılıp tahrib edilinceye kadar Katharlar'ın hatıralarını muhafaza eden muhkem bir kale gibi hayatına devam etmiş, güçlü oldukları Réalmond köyünde inşa ettikleri (1272) kalesi de yıkılmıştır (Jiménez Sanchez, 2004, ss. 365-379).

²⁴ Osma, antik ismi Soria olan bir İspanyol kasabasıdır [el Burgo de Osma (Soria, Spain)]. Bu konuda kasabada bulunan bir katedralin tarihçesi üzerine kaleme alınmış bir makale için bkz (Ruiz, 2006, ss. 1-5).

²⁵ Diègue d'Acebès, ünlü Dominiken dostu (Dominique de Guzman) ile birlikte Fanjeaux [*Bir Ortaçağ sitesi (cité médiévale), Kathar diyarının kutup sit alanı tanımlarıyla anılan, Lauragais ovasına hâkim bir noktada 360 metre yüksekliğinde bir tepedir. İsmi Fanum Jovis'den (Temple de Jupiter; Jüpiter Mabedi) almakta, XIII. asırda Katharlara karşı oluşturulmuş vaaz merkezidir. Jüpiter Mabedi Fanjeaux tepesinin çıkıntılı bir noktasında inşa edilmiştir. 1215'de Dominikenler'in eline geçen tepe Katolik Guzman'ın burada yerleşen ilk Kathar cemaatini Katolisizme dönüştürmesiyle de anılır. Fanjeaux 1355'de Kara Prens [Prince Noir; Poitiers savaşını kazanan Aquitaine bölgesi ve Gal prensi Édouard (1330-76). PL. "Édouard, le Prince Noir", s. 1299.) ve adamlarınca yakılmış yerine yeni bir mabet yapılmıştır. Günümüzde Fanjeaux 900 kişilik nüfusu, deniz ve dağlar arasında zengin tarihî geçmişi ve Kathar hatıralarıyla birlikte yaşamaktadır. Mairie de Fanjeaux (Pays Cathare)] tepesinin eteklerindeki Prouille köyünde zaman içinde çok büyük gelişme sağlayacak küçük bir mağara manastır [Geniş bilgi için bkz. (Guiraud, 1897, ss. 225-257) kurup kısa sürede inançlarından dönüşümlerini sağladığı 12 Kathar kadını burada toplamıştır (1206-07)] (Roquebert, 2005, ss. 35-36).*

²⁶ (ö. 1218'den sonra). *Hystoria albigensis; Historia de factis et triumphis memorabilibus nobilis viri domini Simonis comitis de Monte Forti*(*Histoire albigeoise; Albijen Tarihi* adlı bir eseri bulunan Pierre de Vaux, Carcassonne şehri piskoposu ve burada bulunan manastırın keşişi Guy'ün yeğeni, Vaux-de-Carney şehrinde yerleşik *cirtercien* tarikatı rahiplerindedir. https://www.arlima.net/mp/pierre_des_vaux-de-cernay.html (ARLIMA archives de littérature DU MOYENÂGE).

coni *concoréziens*'leri değerlendirirken yaptığı atıflarda Eski Ahid'in Yeni Ahid için bir atlama taşı fonksiyonu olduğunu ifade etmektedir.

Burada Sacconi'nin Eski Ahid'den verdiği bazı örnek cümlelerin görülmesinde fayda olabilir:

“Bunun üzerine İşıya ‘Dinleyin ey Davud’un torunları!’ dedi. ‘İnsanların sabrını taşırmamız yetmezmiş gibi şimdi de Tanrı’nın sabrını mı taşıyorsunuz? Bundan dolayı Rabb’in kendisi size bir belirti verecek: İşte kız gebe kalıp bir oğul doğuracak, adını İmmanuel²⁷ koyacak. Çocuk kötülüğü reddedip iyiyi seçecek yaşa gelince tereyağı ve bal yiyecek. Ama çocuk kötülüğü reddedip, iyiyi seçecek yaşa gelmeden seni dehşete düşüren o iki kralın topkaları ıssız kalacak.” (İşıya 7/13-16).

Katharlar Arasında Bölünme Süreci

XII. asrın ortalarından sonra Hırvatistan’a sızmış olan Kathar heretizmi organizasyonlarını, Fransız emsallerindeki örnekleri gibi Constantinople DUALİSTLERİ'nin doktrinini kendilerine uyarlayarak benimsemiş Dalmaçya Kilisesi çatısı altında kurmuşlar, Hırvat deniz sahillerinde etkiledikleri diğer heretiklerle birlikte 1200 yıllarına doğru Bosna-Hersek’de görünmüşlerdir.

Kilise otoritelerinin bütün girişimlerine rağmen heretik Bosna Kilisesi’ni ilgâ etmeye, Roma Kilisesi bünyesinde birlikte tek Kilise olma gayretlerine muvaffak olamamışlardır. Yeni Hıristiyanlar yavaş yavaş Bosna-Hersek halkının güvenini kazanıyor, böylece Roma Kilisesi’nin doktrin, otorite vekurumlarına itiraz sesleri yükseltiyor ve öteden beri inandığı, pratike ettikleri doktrin ve uyguladığı sakramentleri birer birer terk ediyordu.

Bosna Kilisesi “bons hommes; iyi insanlar; Katharlar” ve “chrétiens; Hıristiyanlar” olarak ikiye ayrıldı. Bunlardan birinci cemaat, hiyerarşide bir anlamı ve yeri olan ve kiliselerinin piskoposlarının ve tüm Bosna-Hersek Hıristiyanları’nın şefi (*djed*) olan bir ruhban tarafından yönetilmektedir. İsa’nın vekili ve ilk havâri Pierre’in halefi makamındaki rolü ile Bosna Kilisesi’nde *djed*postunun sahibinin bir ruhban sınıfı (strojnici) Ona ait yardımcıları vardır. Bu ruhban sınıfı, misafirler (gosti; hôtes) ve kıdemliler (starci) adlarıyla iki

²⁷ “Tanrı bizimledir” anlamına gelmektedir (Matta 1/22-23, Luka 2/5-7).

grup ifade eder. Bunlar aynı zamanda cemaatin manevî ihtiyaçlarını yerine getirir ve ülkenin değişik yerlerinde feodal efendilerine hizmet verirlerdi.

Bosna Kilisesi, dinleyicileri, inananları, mükemmelleri ve iyi insanları ile Katharlar hareketi bünyesinde değerlendirilmektedir. “Bosnalı Hıristiyanlar” Albigenler’le kardeşlik ilişkileri halindedir; bunun yanında Lombardie Katharları’na saygı ile bakarlar. *Djed*, tüm Batılı Katharlar tarafından aynı hürmeti görürken bazı Lâtin kökenli gruplar da kendi papaları olarak görmektedir.

Burada sorulması gereken Bosnalı Hıristiyanlar’ın ve komşu dinlerin gerçekten Düalist olup olmadıklarıdır. Muhalif ve polemist Lâtin kaynaklarına göre Bosna Kilisesi yumuşak, hafif bir tür Düalist doktrini temsil etmektedir. Bunun aksine Bosna Hıristiyanlarını destekleyen kaynaklar, Kilise’ye ait inananların Teslis’i tanıdıkları, İsa Mesih’i Tanrı’nın oğlu olarak kabul ettikleri ve insanların kurtuluşununun *şükür*’den (grâce) bağımsız olduğuna inanıp, zekât verdikleri ve ölüleri için dua pratiklerini yerine getirdiklerini ifade etmektedir. Bununla birlikte sakramentlere değer vermezler ve Batılı Katharlara benzeyen yemin ritüelini de uygularlar (Durand, 2014, ss. 131-132).

Bu yoğun rüzgârın oluşturduğu arenada XII. asırda reformist akımlardan bir dalga Batı Hıristiyanlığı’nu sarsmış idi. Roma Kilisesi, seslerini yükseltmeye başlayan bu heretikleri mevcut Kilise’nin feodal iktidar ile işbirliği içindeki bütün aksiyon ve doktrinlerine muhalefet ediyor ve yönünü Havâri-ler Kilisesi’ne çevirmeyi planlıyor, kendisine ait sade yapılanması içinde başka bir Kilise oluşturmayı hedefliyordu.

Katolik Kilisesi’nin, gelişmemeleri için olağanüstü karşı tedbirler aldığı heretikler, Fransız Haçlı Düalistler ve Dalmaçyalı tüccarlar aracılığıyla Hırvatistan, İtalya yarımadası, Fransa, Belçika ve Hollanda’da toprakları bulunan Flandres ve Almanya’da Rhénanie bölgelerine kadar ulaşmaya muvaffak olmuş, 1167 yılına doğru Bulgar Bogomilleri ve Bizans *phoundagiagites*²⁸ cemaatleri bu Düalistler ile dostluk kurmuşlardır. Lâtin heresiyolog ve tarihçilerinin Albigeois, Katharlar, yeni Hıristiyanlar, Maniheistler ve Patarenler ismi ver-

²⁸ Bogomiller bazı araştırmacılar tarafından aynı zamanda “Phoundagiagites” adıyla da anılırlar. “Para çantası” mânasına gelen anlamıyla kelime, tarikatın dünyevî çıkar ve pratiklerden uzak duran zühd yanına vurgu yapılarak verilen bir isimdir (Jugie, 1909, ss. 257-262).

dikleri Hırvat, İtalyan ve Languedocien Katharları'na kutsal kitap metinlerini, daha ağırlıklı Yeni Ahid'i ve vaaz kitapları kabul etmeye zorluyorlardı.

Lâtin kaynaklarının verdiği bilgiler, Dragovitsa (mutlak Düalizm), Bulgar (ılımlı Düalizm) ve Sloven (Bulgar temayüllü Düalizm) cemaatlerine ait Düalist doktrinler üzerindenteolojik ve ideolojik planda Batı Ortaçağı'nda Kathar hareketinin hâkimiyet sağladığı yönündedir. Dragovitsa heretik öğretisi biri ezeli ve ebedî mutlak iyi, diğeri mutlak kötü iki efendi/egemen unsuru öğretmektedir. Bulgarlar'da bir tek, iyi ve melekleri ve dört unsuru yaratmış kudrette Kâdir-i Mutlak Tanrı inancı vardır (Durand, 2014, s. 132).

Sloven Düalistler, Bulgar sistematiğinden (ordre) etkilenmişler fakat İsa Mesih ve Bakire Meryem'i bedende görülen melek ve hiçbir zaman gerçek insan bedeni taşımadığı algısıyla kabul etmişlerdir. Bu inanca göre İsa Mesih yemeyen, içmeyen, çarımta öldürülemeyen, toprağa gömülemeyen; buna karşılık davranışlarının insan karakteri taşımış olması sadece görünüşten ibaret bir varlıktır (Durand, 2014, s. 133).

Ekler

Ek. 1

(Fontaine, 1890) <https://tr.foursquare.com/./château-comtal...cité-de-carcassonne/4e6f1e90c65b6d433...>

Ek. 2

Le geste du consolament.

[Kathar Consolamentum ritüeli]

Kaynakça

- Açıklamalı Kutsal Kitap. (2010). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Albayrak, kadir. (2005). İznik Konsili Öncesinde ve Sonrasında Heretik Hıristiyan Akımları. *Uluslararası İznik Sempozyumu*, 103-137.
- Alphandéry, P. (1903). Les idées morales chez les hétérodoxes latins au début du XIIIe siècle,. *Bibliothèque de l'École pratique des hautes études, sciences religieuses*, 16.
- Bayrakdar, M. (2016). *Üç Dinin Tarihi Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam*. İstanbul: Say Yayınları.
- Biget, J.-L. (2018). Catharisme et cathares en Languedoc. *Clio voyages culturels*, 1-5.
- Bonnerot, J.-P. (1983). Consolamentum, Reincarnation et Évolution Spirituelle Dans le Catharisme et le Christianisme Originel. *Cahiers d'Études Cathares*, 1-54.
- Challet, V. (2007). Jean-Louis Biget, Catharisme et cathares en Languedoc. *Cahiers de recherches médiévales et humanistes*, 1-5.
- Cristiani, L., "Vaudois". (1946). Dictionnaire de Théologie Catholique, (sous la direction de A. Vacant-E. Mangenot-É. Amann). *tome quinzième, première partie I-XV*, 2586-2600.
- Djurdiev, B. (1992). Bosna-Hersek. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 297-305). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Draguet, R. (1946). *Pages catholiques Histoire du dogme catholique*. Geliş tarihi gönderen www.eglise-realiste.org/pdf/Traducianisme_ed.pdf
- Durand, P. (2014). Les lieux de justice dans le château du Moyen Âge. *Revue de la B.P.C.*, (1-Eylül). Geliş tarihi gönderen <http://www.philosophiedudroit.org>
- Duvernoy, J. (1979). *Le catharisme: L'histoire des cathares*. Toulouse: Domaine Cathare.

- eş-Şehristânî, E.-F. T. (Lisânüddîn) M. b. A. b. A. (2015). *El-Milel ve'n-Nihal-Dinler Tarihi, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi* (M. Öz, Çev.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Fontaine, L. P. J. s.j. (1890). *Le Nouveau Testament et les origines du Christianisme-Études apologetiques*. Paris: Retaux-Bray, Libraire - Éditeur.
- Gorce, G. G. (1946). Vincent Ferrier (saint). İçinde *Dictionnaire de Théologie Catholique* (ss. 3033-3045). Paris: tome quinzième-première partie, Tabarand-Trincarella.
- Guiraud, J. (1897). Saint Dominique et la Fondation du Monastère de Prouille. *Revue Historique*, 2, 225-257.
- Guiraud, J. (1904). Le «consolamentum» Cathare. *Revue des Questions Historiques*, 75, 74-112.
- Gündüz, Ş. (1993). Nag Hammâdî Literatürü ve “Âdem’in Vahyi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7), 93-126.
- Heurtebize, B. (1939). Eckbert. İçinde *Dictionnaire de Théologie Catholique*, tome quatrième-première partie (s. 2081). Paris: tome quatrième-première partie, Dabillon-Dimærites.
- Hodziç, İ. (2007). *Bogomilizm ve Bosna-Hersek Bogomilleri*. Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış.
- Işık, H. (2017). Hristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Toplumlarına Etkileri. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 6(1 Temmuz), 109-187.
- Jiménez Sanchez, P. (2004). Sources juridiques de Catharisme: Les actes du ‘concile’ de Lombers (1165). *Clio-Crime*, 1, 365-379.
- Jiménez Sanchez, P. (2018). Les cathares, une question sensible? *Pastel la revue académique d’histoire-géographie*, (9), 121-123.
- Jugie, M. (1909). Phoundagiagites et Bogomil. *Échos d’Orient*, 12(78), 257-262.
- Keskin, E. (2012). *Amasya Müzesinde Bulunan Altar Masası*. 2, 473-481. Sivas.

- Le Petit Larousse. (2000). Médiéval/e, médiéviste. İçinde *Larousse* (s. 639). Paris.
- Martin, S. (2009). *Ortaçağ'da Avrupa'da Alevi Hareketi Katharlar* (B. Baysal, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Martin, S., & Babaoğlu, E. Ç. (2010). *Gnostikler İlk Hıristiyan Sapkınlar*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Pacaut, M. (1974). Conrad de Marbourg. İçinde *Encyclopædia Universalis* (C. 4, s. 558). Paris: Cavafy-Cortazar.
- Rizaj, S. (1993). Dalmaçya. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 8, ss. 432-433). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Roquebert, M. (2005). "Le 'déconstructionnisme' et les études cathares", Extrait de *Les cathares devant l'Histoire. Mélanges offerts à Jean Duvernoy, sous la direction de Martin AURELL. Textes rassemblés par Anne BRENON et Christine DIEULAFAIT*, 105-133.
- Rruqa, İ. (2011). *Arnavutluk'ta Hıristiyanlık ve İslâmiyet'in Tarihçesi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış.
- Ruiz. (2006). "Ancient descriptions of movement disorders-Cathedral el Burgo de Osma (Soria, Spain)". <https://www.researchgate.net/publication/7265528>, 1-5.
- Šamić, J. (1994). Le tekke mevlevi de Bembaša à Sarajevo. *Osmanlı Araştırmaları*, 14, 158-176.
- Šanjek, F. (1972). Les «chérîtens bosniaques» et le mouvement cathare au Moyen Âge. *Revue de l'histoire des religions*, 182(2), 131-181.
- Scher, M. A. (1906). Etude Supplémentaire Sur les Écrivains Syriens Orientaux. İçinde *Revue de l'Orient Chrétien* (C. 1). Tome I (XI).
- Schmidt, C. (1849). *Histoire et doctrine de la secte des cathares ou albigeois* (C. 2). Paris-Genève: Même Maison.
- Şenay, B. (1999). Merkûniyye. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, ss. 207-208). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Tanyu, H. (1988). Ahd-i Cedid. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, ss. 501-507). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Thouzellier, C. (1968). La Bible des Cathares Languedociens et son usage dans la controverse au début du XIIIe siècle. İçinde *Extrait des CAHIERS DE FANJEAUX* (C. 3). Toulouse: J.M. Impression.

Vernet, F. (1932). Cathares. İçinde *Dictionnaire de Théologie Catholique* (ss. 1987-1999). Paris: tome deuxième-première partie, Baader-Buzetti.

Vernet, F. (1938). Concoréziens. İçinde *Dictionnaire de Théologie Catholique, tome quatrième-première partie* (ss. 79-81). Paris: Clarke-Constantinople.

https://www.arlima.net/mp/pierre_des_vaux-de-cernay.html (ARLIMA archives de littérature du MOYENÂGE).

<https://journals.openedition.org/crm/3082>.

<https://www.lombers.fr/decouvrir-lombers-histoire.html> “Bienvenue à Lombers!”.